

Makale Bilgisi**Makale Geliş Tarihi:** 28.07.2020**Makale Kabul Tarihi:** 16.10.2020**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA PÜLÜMÜR'ÜN İŞGALİ ve DERSİM (1915-1918)**

Mehmet YILDIRIM*

ÖZ

I. Dünya Savaşı başladığında Dersim (Tunceli), devletin hala tam olarak otoritesini tesis edemediği bir bölgeydi. Rusların Erzurum'u işgal etmesiyle muharip iki ordu açısından Dersim'in önemi iyice artmıştı. Dersim aşiretleri kendi aralarında ortak tavır almaktan ziyade dağınık bir tutum izlemekteydi. Doğu Dersim ile Batı Dersim aşiretleri arasında tutum farklılığı olmakla birlikte aşiretler saflarını duruma ve menfaatlerine göre belirlemekteydi. Bu anlamda stratejik değil pragmatik bir duruş sergiledikleri görülmektedir. 1916 yılı baharında Doğu Dersim'de Rusların da teşvikiyle büyük bir isyan meydana gelmişti. İsyan kısa sürede bastırıldı ve tüm Doğu Dersim aşiretleri Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin saflarında yer aldı. Batı Dersim aşiretleri ise 1917'ye kadar tarafsız bir görünüm sergilemekle birlikte, Ruslarla daha yakın bir temas içindeydi. 1917 yılında, Şubat ve özellikle Ekim Devrimi'nin ardından Rus askerleri firar edip çekilmeye başlayınca, tüm Dersim, Osmanlı'dan yana tavır almak durumunda kaldı. 1918'de binlerce Dersimli, milis olarak Erzincan'ın kurtuluşuna katıldı. Devlet makamları ise Dersim'in önemini ve Dersimlilerin Ruslardan yana tavır alması durumunda oluşacak tehlikenin farkındaydı. Bu nedenle devlet, aşiret reislerini kazanmak için para ve makam tahsisinde oldukça cömert davranmaktaydı.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, 1916 Dersim Ayaklanması, Dersim Aşiretleri, Pülümür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mt.yildirim@hotmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3078-5171>.

OCCUPATION OF PULUMUR DURING WORLD WAR I AND DERSİM (1915-1918)

ABSTRACT

When World War I started, Dersim (present day Tunceli) was a region where the Ottoman Empire still failed to establish full authority. With the Russian invasion of Erzurum, the strategic importance of Dersim increased for the two combatting armies. At that time the Dersim tribes followed different attitudes rather than taking a common attitude among themselves. There was a difference of attitude between the Eastern and Western Dersim tribes and these tribes determined their attitudes according to the political conjuncture and their material interests. It is seen that tribes took a pragmatic, not strategic, attitude. In the spring of 1916, a big revolt broke out in Eastern Dersim through the encouragement of the Russians. The revolt was suppressed in a short time and all the Eastern Dersim tribes took the Ottoman side against the Russians. Western Dersim tribes, on the other hand, had a neutral appearance until 1917, but they were in closer contact with the Russians. After the February and especially October Revolutions of 1917, Russian troops began to desert and the Dersim tribes had to take a stand for the Ottomans. In 1918, thousands of Dersim militia joined the liberation of Erzincan. The Ottoman Empire was aware of the troubles that might occur if the Dersim tribes took a stand for the Russians. Therefore, the authorities were very generous in the allocation of money and position to win tribal leaders.

Keywords: World War I, Dersim Uprising of 1916, Dersim Tribes, Pülümür.

GİRİŞ

Türk donanmasının 29 Ekim 1914 tarihinde Sivastopol, Odesa Novaroski ve Kefe limanlarındaki Rus donanmasına saldırması üzerine Rus Çarı II. Nikola Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve 1 Kasım 1914 sabahı Rus ordusu Erzurum'dan saldırıya geçip Osmanlı topraklarına girdi. İlk hedef, Türk yönetimindeki Eleşkirt, Bayazıt, Karakilise, Dağar, Delibaba, İd (Narman) hattını dört koldan işgal etmektir. Bu saldırıya karşılık III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa 'karşı saldırı' emrini verdi. Fakat orduya verilen emirde 'durum müsaade ederse' kaydı vardı. Çünkü Doğu cephesindeki Türk ordusu Ruslara taarruz edecek güçte değildi. Esas amaç Rusları Erzurum hattında durdurmaktır. Kasım ayı boyunca Ruslara karşı Horasan'ın kuzeybatısındaki Azap'ta çarpışmalar olmuş ve Türk ordusu daha batıdaki Köprüköy'e çekilmek zorunda kalmıştı (Yavuz, 1995: 18-19). Aralık ayında ise Enver Paşa bir saldırı planı hazırlayarak Rusları kuşatmayı ve ardından Batum'a ilerlemeyi hedefledi. 1878 yılında kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum böylece geri alınacaktı (Yavuz,1995: 21). Bu hayal, 1915 yılı Ocak ayında Sarıkamış faciasıyla son buldu.

1915 yılında Osmanlı ordusu komutanları Dersim aşiretlerini seferber etmek için çok uğraştılar ancak aşiretler buna razı olmadılar. Ruslar henüz Erzincan'ı ve Pülümür'ü işgal etmeden önce Mart 1916'da, Doğu Dersim'de Ali Gah öncülüğünde bir isyan meydana geldi. Devlet bu isyanı sert şekilde bastırmakla beraber, Dersimlileri tamamen karşısına almamak, aksine kazanmak için hareketi kısa sürede sona erdirdi. 1916 yaz aylarında Doğu Dersim Ruslar tarafından işgal edilince, Doğu Dersim aşiretleri de Osmanlı'dan yana tavır alıp Ruslara karşı savaşmaya başladılar. Bu süreçte Batı Dersim'de ise 'bekle gör' politikası izlenmekteydi. 1917'de Rusya'daki iç karışıklıklardan dolayı Rus ordusunda bozulma ve geri çekilme başlayınca, tüm Dersim aşiretleri Osmanlı Devleti'yle ittifaka yöneldiler ve 1918 yılı başında Erzincan'ın kurtarılmasında aktif görev aldılar. Bu üç yıllık süreç bir bütün olarak ele alındığında Dersimlilerin başlangıçta kendi içinde bütünlüklü hareket etmedikleri ve duruma göre tavır aldıkları, Rus ve Ermeni işgalinin kendilerine yöneldiğini gördüklerinde ise daha kararlı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Ali Gah öncülüğünde çıkan isyana bakıldığında ise her ne kadar Ermenilerin ve Rusların teşvikiyle meydana gelmiş olsa da, Dersim tarihi boyunca yerel ölçekli olarak meydana gelen ilk ve tek 'milli' refleksi isyan olduğunu söylemek mümkündür. 1937-38 dahil hiçbir dönemde Dersim'de bu derece geniş çaplı ve milli karakterli bir ayaklanma vuku bulmamıştır.¹ Bu isyanın öncülerini dahi kısa sürede affeden Osmanlı Devleti'nin Dersimlilere karşı takındığı okşayıcı tavır, 1918 başında, ülke toprakları düşmandan kurtarılır kurtarılmaz son bulacaktı.

Erzurum ve Erzincan'da Rus İşgali

1915 Mayıs'ında Ruslar Tortum'u zapt edip Murat Suyu Vadisi boyunca Karakilise (Ağrı) üzerinden Tutak'a yürümüş ve Malazgirt ile Ahlat'ı zapt edip Van'daki Ermeniler için bir Ermeni mutasarrıf tayin etmişlerdi (Yavuz, 1995: 25). Türklerin karşı saldırısıyla 26 Temmuz'da Malazgirt ve 4 Ağustos'ta Van geri alındıysa da Van kısa sürede tekrar Rusların eline geçti. 1915 Aralık ayına kadar Doğu cephesinde ciddi bir değişiklik olmadı. Fakat Aralık ayında müttefik devletlerin Çanakkale cephesinden çekilmesiyle Batıdaki Türk birlikleri Doğu cephesine nakledilince, bunu tehlike olarak gören Ruslar takviye birlikler gelmeden Erzurum'u işgal etmek için harekete geçti. Harekât planı çok gizli şekilde yürütüldü

¹ "Milli karakterli" olduğunu iddia etmemizin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: 1-) İsyân, Anadolu'nun işgali ve Osmanlı'nın parçalanma sürecinde meydana gelmiştir. 2-) Asayiş, askere alma veya vergi uygulamaları yüzünden değil, Osmanlı otoritesini reddetme temellidir. Dolayısıyla Dersim sınırları dahilinde (arşivler dahil) devlete ait her şeyi hedef almıştır. 3-) İsyân Ermeni ve Rusların teşvikiyle meydana gelmiştir. 4-) İsyân, Çarsacak (Mazgirt-Peri) bölgesindeki tüm Türk ve Sünnileri hedef almıştır. Dolayısıyla nihai hedefi (otonomi veya bağımsızlık) kesin belli olmasa da milli karakterlidir.

ve Türklerin taarruz beklemediği Yortu günlerine denk getirildi. Neticede 11-12 Ocak 1916 günü başlayan harekât sonucu 17 Ocakta Köprüköy, 19 Ocak'ta Hasankale Rusların eline geçti. 11 Şubat'ta Erzurum'a başlayan taarruz, 16 Şubat'ta şehrin düşmesiyle sonuçlandı (Yavuz, 1995: 27-31). Aynı günlerde Muş, 3 Mart'ta ise Bitlis işgal edildi.

Rusların ilerlemesi ve Türk ordusunun geri çekilmesi, beraberinde halkın da göç etmesine yol açıyordu. Bir milyonu bulan Müslüman ve Türk ahali ordunun peşinden batıya kaçarken, Ermeniler ise tutuklanma kaygısıyla Ruslara doğru kaçıyorlardı. Bir iddiaya göre Doğu vilayetleri halkının %75'i göç etmişti (Allen ve Muratoff, 1966: 407). Bu durum hem katliamları hem de açlık ve sefaleti arttırıyordu. Türk ordusunda kitleler halinde başlayan firarlara hastalıktan ölenler de eklenince ordudaki asker sayısı iyice azalmıştı. Yakın zamanda yapılan bir çalışmaya göre 1915 yılında tüm cephelerde Türk ordusundaki salgın hastalıklara bağlı olarak meydana gelen ölüm sayısı 55 bin dolayındaydı (Tekir, 2016: 267-287).

Ruslar 14 Mart 1916'da Mamahatun'u, 17 Mart'ta ise Karasu Köprüsü'nün bulunduğu Kötür'ü işgal etti. Mamahatun'un doğu ve kuzeyindeki mevzilerde bulunan 3 Osmanlı tümeninin geri dönüş yolunu da kesen Ruslar 770 asker, 44 zabıt ve 5 adet topu ele geçirdi (Dalkılıç, 2015: 112). III. Ordu komutanı Vehip Paşa ani bir taarruzla Mamahatun'u 30-31 Mayıs'ta Ruslardan geri aldı ve Meryem Dağı hattına kadar ilerledi (Yavuz, 1995: 39). Rus ordusu Temmuz'da yeni bir taarruz başlattı ve 11 Temmuz'da Mamahatun'u, 15 Temmuz'da da Bayburt'u işgal etti. Trabzon-Erzincan yolunu kontrole alan Rusların bir sonraki hedefi Erzincan'ı almaktı. Erzurum istikametinden harekete geçen Rus ordusu 21 Temmuz'da Sansa ve Cimin geçitlerinden Erzincan'a doğru taarruza geçti. Kuzeyden de saldırıya uğrayan Türk ordusu, 23 Temmuz'da III. Ordu karargâhını Erzincan'dan Refahiye'ye nakletti. Nihayetinde Rus ordusu zorlanmadan 25 Temmuz'da Erzincan'a girdi. Batıya doğru ilerleyen Ruslar, Mercan Boğaz'ından geçen Erzincan-Ovacık yolunu genişletmek için Ovacık üzerine asker sevkine başladılar (Yavuz, 1995: 50). Rusların Mercan Boğazı girişindeki Ayvaztarlası'na kadar yolu tesviye edip geldikleri, bazı Rus öncü birliklerinin ise Hozat'ın Ağveysi Köyü'ne kadar gittikleri ve orada yığma taşlardan küçük bir tümsek (qurç) yaptıkları, bu tümseğe son zamanlara kadar 'Qurçe Urış-/Rus Taşlığı' denildiği, Dersim yaşlılarınca anlatılmaktadır.² Erzincan'a taarruz esnasında Türk ordusu ağır kayıplar vermiş, 17 bin asker Ruslara esir düşmüştü (Yavuz, 1995: 51).

İttihatçılar, 1915 yılı içinde Dersim aşiretlerinin de seferberliğe katılmaları için çok uğraşmışlar ama başarılı olamamışlardı. Dersimlilerin Alevi olmaları nedeniyle kendilerini

² Anlatan; Derviş Cemalî Turabi İnce. Turabi İnce Rusların beraberinde getirdiği şeker ve zeytini köylülere verdiğini fakat köylülerin zeytini tanımadıkları için 'içinde zehir vardır' kaygısıyla yemediklerini aktarır.

ikna etmesi için Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişini Cemalettin Çelebi bizzat Enver Paşa tarafından görevlendirilmişti. Çelebi, Kırşehir'den hareket ederek etrafına topladığı kalabalık bir grupla Sivas'a gelmiş ve burada Dersim aşiretleri nezdinde önemli bir yere sahip olan Ağuçanlı Seyit Aziz'i de yanına alarak Koçgiri bölgesine gitmişti. Koçgirililer, şayet Dersimliler savaşa katılırlarsa kendilerinin de katılacaklarını vaat etmişlerdi (Dersimi, 2014: 87). Dersim ileri gelenleri Çelebi tarafından Erzincan'a davet edilmiş olmalarına rağmen yalnız Şeyh Hasanlıların Keçel Uşağı lideri Bako Ağa davete icabet etmişti. Bako Ağa da Erzincan'a kadar gitmeyip Nuri Dersim'i vasıtasıyla Çelebi'ye mesaj yollamış ve yarı yoldan geri dönmüştü.³ Dersim aşiretleri böylece devletin teklifini kabul etmemiş ve tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi (Dersimi, 2014: 90). Bu süreçte Doğu Dersim'de ayaklanma hazırlıkları yapılırken, Batı Dersim'de tarafsızlık hâkimdi. Hatta ayaklanma başladığında, Batı Dersim'in önemli şahsiyetlerinden Seyit Rıza ve başka bazı aşiret liderleri Hozat'ın asilerce işgalini önlemek için Hozat hükümet dairesinde beklemekteydiler. Vehip Paşa bunun karşılığında örtülü ödenekten kendilerine yüklü miktarda paralar göndermişti (Dersimi, 2014: 94).

Dersim'de İsyân

Ruslar, yöreyi iyi bilen Ermeniler aracılığıyla Dersim'in ileri gelenleriyle irtibat kurarak Dersimlileri kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı.⁴ Dersimliler ise Ermenilere karşı yapılanların yakında kendilerine de yapılacağı kaygısını taşıyorlardı. Vali Sabit Bey'in 24 Temmuz 1915'te Sadarete yazdığı rapora göre Dersim halkında "*hükümet Ermenileri tamamen mahvetmiş olduğundan şimdi de Kürtleri Ermeniler gibi mahvedeceği*" kaygısı hâkimdi.⁵ Sabit Bey'e göre bu söylenti, Bedirhan Bey'in torunu Bedirhani Abdurrezzak Bey tarafından, aşiretler arasındaki husumeti ortadan kaldırmak maksadıyla çıkarılmıştı (Ulutin, 2016: 144).

³ Günbegün Çelebi'nin yanında bulunmuş olan Nuri Dersimi, Çelebi ile Dersim ve Koçgirililer arasında inanç yorumu bakımından bazı farklılıkların olduğunu ve bu yolculuk sırasında bu farklılığın gün yüzüne çıktığını yazmaktadır (Dersimi, 2014: 87-90). Konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığı için bu hususa değinmedik.

⁴ Pah'a bağlı Gömemiş Köyü'ndeki (Pazapunlu) Mıle Hesên (Mola Hasan), yakından tanımış olduğu Sarkis (Serké Aşı) adındaki Ermeni'nin kendisiyle görüşerek "Mıle, biz seni mülazım tayin ettik" dediğini fakat kendisinin bu işbirliği teklifini reddettiğini anlatmıştır. Mola Hasan'dan aktaran Mehmet Kılıç (1905-1996). Rusların işgaliyle beraber Ermeniler Dersim'de bir ayaklanma tertipledikleri için gerekli plan ve hazırlıkları da önceden yapmışlardı.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH., KMS, Dosya No. 33, Gömlek No. 33. Osmanlı Arşivi için bundan böyle BOA kısaltması kullanılacaktır.

Nazımiye'ye bağlı bir köyde ikamet eden ve Ruslarla görüşüp bir takım hediyeler alan⁶ Kureyşan aşireti reisi Ali Gah, 1916 yılı Mart ortasında Doğu Dersim'de bir isyan başlattı. Asiler, Nazımiye, Pah, Mazgirt ve Peri'ye kadar olan hükümet dairelerini⁷ ve Türk-Sünni beylerin hanelerini yakarak ilerledi (Yıldırım, 2008: 41). Bu esnada, Batı Dersim aşiretleri her ne kadar bu isyana katılmamışlarsa da ciddi endişe uyandırıyorlardı. 15 Nisan'da yazılan raporda, Hozat'ta hükümete yakın bazı ağaların, Hozat'tan 'savuştukları' ve bunların da bir isyana kalkışmaları ihtimalinden bahsediliyordu (Özkök, 1937: 37). Bu durum Osmanlı ordusu için büyük bir endişe kaynağıydı. Zira Tercan'dan Pertek'e kadar yerleşik olan Dersim aşiretlerinin bu tutumundan dolayı Erzincan-Bayburt taraflarındaki III. Ordu ile Palu-Bingöl tarafındaki II. Ordu birleşemiyordu. Rusların temel hedefi ise bu iki ordu arasını açmak ve Harput'a ilerlemektir. Osmanlı ordusu komutanları Ruslardan önce davranıp Dersim ağalarına para dağıtarak onları kendi safına çekmeye çalışıyorlardı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi [BDHTH], 1978: 43).⁸

Aziz Samih (1934: 106-107), harp hatıralarında mevcut durumu şöyle anlatmaktadır:

“Erzurum dönüşünden sonra Dersim ve Kızılbaşlık meseleleriyle de ordu rahatsız oluyordu. Tercan kazası ahalisi kâmilen(tamamen) Kızılbaş'tır. Cehalet nedeniyle bizim askere ve Sünnilere adeta düşmanlık gösteriyorlar... Aşkale'den itibaren Karasu nehri kenarındaki ve Yeniköy güneyindeki köylerle Karakilise civarındaki Kozluca Köyü, Tercan Ovası, Durumderesi, Pulur köyleri, Tuzla Vadisindeki Fındıklı Köyü ahalisi Kızılbaş'tır. Fındıklı Köyü'nden geçen keşif kollarımıza ateş ettikleri ve 'bizim hükümetimiz arkadan geliyor' diye izharı muhabbet eylediklerini söylediler. Diğer Kızılbaş köyleri de oralara düşen münferit askerleri öldürdükleri ve zavallı muhacirler geçecek olursa mallarını yağma ve kendilerini mahvettikleri pek kat'iyetle iddia olundu. Dersimliler zaten öteden beri hükümete kafa tutarlar. Etrafı soyar, civardaki kazaları yağma eder, hayvanlarını sürer, dağlarına çekilirler. Şimdiye kadar ordu ileride ve kuvvetli olduğundan ve kendilerinden de asker alınmadığından sükûnette idiler. Fakat ordu bugünkü zayıf hale düşünce Dersimliler oralara gelen Ermeni eşkıya ve firarilerle birleşerek isyan vaziyeti aldılar... Vehip Paşa evvelce Erzincan'da bulunmuş ve bu havalıyı tanyordu. Dersimlilerin beylerini ihsanla tutarak kullanmağı münasip görerek hepsini çağırılmıştı. Sırası ile gelen beylere iltifat ediyor, ziyafet veriyor ve avuçlarını altın ile doldurarak gönderiyordu.”

⁶ Ali Gah'ın, bir Ermeni tercüman vasıtasıyla Ruslarla görüşme yaptığı ve binek hayvan, palto, çizme ve silah gibi hediyeler aldığı yaşlılarca anlatılmaktadır (Körtan/Yeşilkaya'dan Fahri Doğan (1930-2017); Gömemiş'ten Beser Çağlar). Ruslarla Şubat ayında yapıldığını düşündüğümüz görüşmelerin tam olarak nerede yapıldığını tespit edemedik. Muhtemelen görüşme doğrudan Ruslarla değil, Dersim'e gelen Ermeniler aracılığıyla sağlanmıştı. Çünkü Ali Gah isyan hazırlıklarına başladığı günlerde Ruslar henüz Tercan'ı ele geçirmemiş ve Erzurum cihetindeydi. Ali Gah'ın harp koşullarında Erzurum'a gidip gelmesi pek olası görünmüyor. Fahri Doğan'ın anlatımına göre Ali Gah isyandan bir süre önce, çeşme başında dinlenen bir tahsildarı soymuş ve bu eylemini de “hep devlet mi toplasın, biraz da biz alalım” diyerek savunmuştur. Dolayısıyla zaten devletin nezdinde suçlu durumdadır. Ermenilerin bu isyandaki rolünü ise Ermeni kaynakları da kabul etmektedir (Hayreni, 2015: 707 ; Yıldırım, 2008: 41).

⁷ BOA, DH.SN.THR., 75/101.

⁸ “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi” bundan sonraki atıflarda “BDHTH” şeklinde verilecektir.

Kazım Karabekir (2011: 595) ise Erzincan'ın kurtuluşu üzerine Erzincan'a gelen Vehip Paşa ile görüşürken Paşa'nın kendisine Dersim için; *“Burası vahim bir çıbandır. Şimdiye kadar sarf olunan paranın ve dökülen kanların had ve hesabı yoktur”* dediğini aktarır. Vehip Paşa ile Erzincan'da hangi Dersimli ağaların görüştüğüne dair elimizde bir belge yoktur. Fevzi Çakmak (2011: 260) da *“Vehip Paşa, Dersim ağalarını çağırıp parayla ikna ederek kısmen yola getirdiyse de Dersim'in doğusunda isyan çıkmıştı”* ifadesini kullanmaktadır. Nazımiye-Mazgirt dolayında meydana gelen isyan esnasında, Pülümür (Kuziçan) beylerinin 'eski dostlukları nedeniyle' Erzincan'a gelip Vehip Paşa ile görüştüğüne ve bağlılıklarını teyit ettiklerine dair bilgiler mevcuttur (BDHTH, 1993: 214). Dersim harekâtı 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluğuna verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, tıpkı İtalya Harbi'nde olduğu gibi, Dersim'de de milis teşkilatı kurulmasını önermekteydi. Silah ve cephane milislerden olacak şekilde milis erlerine ve reislerine her ay belli miktarda altın para verilecekti. Böylece hem güvenlik sağlanacak hem de gizli silahlar açığa çıkmış olacaktı. Ayrıca firari ve askere gelmeyenlerden de faydalanılacaktı (BDHTH, 1978: 215). Aslında bu teklif, Mustafa Kemal Paşa'dan evvel II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa tarafından yapılmıştı. A. İzzet Paşa 21 Mart 1916 tarihinde, Başkomutanlığa şu teklifi yapıyordu; *“Dersim halkı gerçi dik başlıysa da para ve sair tedbirlerle Ruslardan önce reislerinin elde edilerek, orada işgalci Ruslara karşı bir ayaklanma hazırlığı, hiç olmazsa bunların yatıştırılması ve bizden yana olmalarının sağlanması gereklidir”*(Çakmak, 2011: 233).

1916 Nisan'ında Pertek-Mazgirt hattından Dersim üzerine yürüyen Osmanlı ordusu önüne kattığı ahaliyi Pülümür-Harçık suyunun kuzeyine kadar sürdürdü ve köylerin çoğunu yaktı. Böylece isyan bastırıldı ve 19 Mayıs 1916'da harekâta son verildi (Özök, 1937: 69). Harekâta görevlendirilen 13. Piyade Tümeni'nin zamanında II. Ordu'ya katılıp cepheye sevk edilememesi Ruslara karşı yapılması planlanan çevirme harekâtının gecikmesine sebep olmuştu. Daha sonra 13. Tümen III. Ordu emrine verildi ve III. Ordu komutanı Vehip Paşa hemen 13. Tümeni Nazımiye'den Fem Köyüne sevk etti (Ahmet İzzet Paşa, 1992: 251, 253). Bu Tümen; *“toplam yedi piyade taburu (4. Piyade Alayı'ndan üç, 46. piyade Alayı'ndan dört tabur) 5.050 muharip er, dört makineli tüfek, sekiz dağ topuyla Fem'de toplanmıştı”* (BDHTH, 1978: 233). Bu gecikmeden dolayı ordu komutanlarının Dersimlilere karşı olan öfkeleri içten içe artmıştı. Gerek isyan esnasında köylerini terk eden Mazgirt-Çarsancak bölgesindeki ağaların –ki bunlar Sünni ve Türk kökenliydi- gerekse Osmanlı ordusundan kaçan köylünün tarımsal faaliyetleri sekteye uğradığı için 1916 sonu ve 1917 yılı çok zorlu

geçmiş, 1917'de baş gösteren açlık, göç ve salgın hastalıktan ötürü çok sayıda insan hayatını kaybetmişti.

Erzincan'ın Düşmesi ve Rusların Dersim'e Girme Teşebbüsleri

Aslen Nazımiye Civarik Köyü'nden ve Hormek Aşireti'ne mensup olan Karerli Mehmet Efendi oluşturduğu milis birlikleriyle Kiğı'nın doğusu ve Karlıova'nın güneyinde Ruslara ağır kayıplar verdimiş ve bazı Rus askerlerini esir almıştı (Karerli Mehmet Efendi, 2007: 47-48). Gökdereli Şeyh Şerif emrindeki Palu ve Çapakçur Zazaları ile Kiğı'nın Şadıllı Aşireti de Sığı Boğazında mevzilenmişlerdi (Yiğitbaş, 1950: 155). Dersimliler ise 1916 Ağustosuna kadar, Tercanlı Gül Ağa komutasındaki gönüllü mücahit birliği ve silahaltında zorunlu olarak bulunanlar hariç, henüz milis olarak devletin yanında yer almamışlardı. Yalnızca Tercan-Erzincan hattındaki Balaban Aşireti başından beri Gül Ağa emrinde, İttihat ve Terakki Partisiyle işbirliği halindeydi. 1915 başında, Erzincan'daki "Mücahidin Yeknasiye Tabur Kumandan Vekili Halil Ağa-zade Gül Ağa'ya" bir telgraf yazan Elazığ Valisi Kemahlı Sabit Bey, Gül Ağa'nın faaliyetlerinden memnuniyetini dile getirerek Dersimlilere de bir tebligatta bulunduğunu ve yakında Dersimlilerin de kendisi gibi fedakârlık göstereceklerine kâni olduğunu ifade etmekteydi (Dalkılıç, 2015: 114).

1916 Nisan-Mayıs aylarında Doğu Dersim'in sarp dağlarındaki 2. Süvari Tümeni ile milis kuvvetleri, Kiğı'daki 3. Süvari Tümeniyle de irtibatlı olarak Erzincan ve Kiğı arasını gözetim altında bulunduruyordu (Allen ve Muratoff, 1966: 362)⁹. 1916 Mayıs ayı sonunda Balaban Aşireti ve kendisine bağlı sayılan Menku Uşağı, büyük gayretlerle Mamahatun'u Ruslardan geri almakta rol almıştı (Dalkılıç, 2015: 116). Fakat 10 Temmuz 1916'da Mamahatun tekrar Rusların eline geçti (Allen ve Muratoff, 1966: 376). 11/12 Temmuz günü Tercan'ın Abrank (Üçpınar) Köyü'nde, 29. Piyade Tümeni bölgesinde bulunan 500 kadar 'Gül Ağa Mücahidini', Kırdım Deresi istikametinden hareketle Akdağ'da bulunan müfrezenin emrine girdi (BDHTH, 1993: 303). Balabanlı Gül Ağa'ya bağlı bu Mücahidin Birliği'nin tam olarak hangi aşiretlerden oluştuğuna dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Fevzi Çakmak, 2 Mart 1916 tarihinde, 670 kişilik Dersim gönüllülerinin, Albay Hacı Hamdi Bey komutasında Yavi'ye (Çat) geldiklerini ve Ruslarla sıcak çatışmaya girdiğini belirtir (Çakmak, 2015: 252). Bunlar muhtemelen Gül Ağa'nın Mücahidin Birliği'nden oluşan gönüllülerdi.

14 Temmuz sabahı Tercan'a giden Tuzla Çayı'nın batısındaki Höbek Dağı ve ardından Akdağ da Rusların eline geçmişti. Pülümür istikametinde artan Rus baskısı sonucu Türk

⁹ Nisan-Haziran döneminde, Ruslara karşı devletle ortak çalışan milislerin Balaban aşireti dışında hangi aşiretlere mensup olduğunu tespit edemedik.

Ordusu 17. ve 29. Tümenlerini Bostanyurdu (Teramut-Yastık-Abrank batısındaki Bostan Örtü) -Edebük hattının batısına çekti. 36. Piyade Taburu bunun üzerine Fem-Pülümür istikametini ve Fem-Gabaron-Sansa istikametini kapamak için, Fem civarındaki mevzilere ve Eşilbaba (Hasil Baba) Dağı'na çekildi. Bu tümenin son günlerde verdiği 350 kadar şehitten sonra 1.200 - 1.300 kadar mevcudu kalmıştı (BDHTH, 1993: 309, 314). Türk ordusu Kötür Köprüsü dâhil Fırat ve Karasu üzerindeki köprüleri tahrip ederek hızla geri çekiliyordu.

15 Mayıs 1916 tarihinde hazırlıklarını tamamlayarak Bingöl'ün doğusundaki Eşek Meydanı'ndan (sonradan Şeref Meydanı) Erzincan'a kadar topyekûn saldırıya geçen Rusların baskısıyla Türklerin 36. Tümeni 15 Temmuz'da Bağırpaşa-Saban Dağı'na, Tümenin artçı birlikleri de Amariç'ten (Ayanoğlu) Fem Köyü'ne (Kabayel) çekildi. Türk birliklerini takip eden Ruslar Haç Dağı batısına kadar gelmişlerdi (BDHTH, 1978: 113). 19 Temmuz'da Elazığ Valisi, Kiğı, Tercan ve Pülümür'den mültecilerin Elazığ'a geldiğini ve Rusların mezaliminden bahsettiklerini, memleketi savunmak için devletle beraber çalışacaklarını söylediklerini bildirmekteydi. 22 Temmuz'da Bağırpaşa Dağı henüz Türk kuvvetlerinin elindeydi fakat Başkomutanlıktan verilen emirde Bağırpaşa Dağı'ndaki birliklerin oradan alınması emredilmişti. 36. Tümen 22-23 Temmuz gecesi Erzincan'ın 30 km güneydoğusundaki ve Pülümür'ün 6 km kuzeybatısındaki Bayburtlu-Tekepınarı-Ösken hattına çekilmişti. Fakat bu geri çekilme sırasında Dersim aşiretleriyle çatışma yaşanmıştı. Tümen yeni mevziisine yaklaşırken 200 kadar olduğu tahmin edilen Dersimlilerce baskına uğramış, ardından Dersimliler geri kaçmışlardı. Bu tümen Azvan Gediği'ni muhafaza edecekti (BDHTH,1993: 344, 349, 350). Böylece Bağırpaşa tarafında Rusların önü artık açılmıştı.

19 Temmuzda Aşkale'den harekete geçen Ruslar, ciddi bir direnişle karşılaşmadan 25 Temmuz 1916'da Erzincan'a vardılar. 24 Temmuzda şehri boşaltan Türk ordusu, şehirdeki taşınamayan evrak, cephane ve eşya ile civardaki tesis ve fabrikaları, Rusların eline geçmesin diye tamamen tahrip etti (BDHTH, 1993: 356). Erzincan'ın Rusların eline geçmesi üzerine Ruslar üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Rus kumandanı vakit kaybetmeden 4. Plastun Tugayı'nın 4 Kuban Taburunu Erzincan'dan alıp Pülümür üzerinden Kiğı istikametine göndermişti. İki Transkafkas Tugayı ile birlikte Don piyadeleri, Kiğı mıntıkasındaki 4. Kafkas Kolordusuna bağlı kıtalarla irtibat sağlamak için Mamahatun Irmağı'nın güney ucundaki Karasu'yun sol kıyısına nakledilmişti. Ruslar, Erzincan yakınındaki 153. Alayı, Mercan Boğazı'ndan Hozat ve Harput'a giden yolları denetlemek için Dersim tarafına göndermişti (Allen ve Muratoff, 1966: 380). Munzur silsilesinde artık Don Tugayı ve Drojenler bulunmaktaydı. 27 Temmuz'da, Kemah Boğazını tutan Türk birliklerine Dersim aşiretlerinin saldırı düzenlemesi

sonucu Türk ordusu geri çekilmiş, Rus ordusu ise boğaza girmişti (Çakmak, 2015: 392). Telgraf hatları da Dersimliler tarafından kesilmişti. Kemah Boğazından Türk askerine daha evvel de saldırılar yapılmıştı. 16 Mart 1916'da Kemah geçidini kapatan Ovacık aşiretleri 30 askeri şehit etmişti (Çakmak, 2015: 306). 26 Temmuz'da Munzur Dağları'nın Erzincan tarafında bulunan Kazankaya'nın güneyi ile Caferli Köyü doğusunda saklanan Dersimliler ile 36. Piyade Tümeni arasında öğlene kadar muharebe olmuştu (BDHTH,1993: 361). Bu esnada bir kısım Türk askeri Ruslar tarafından esir alınmıştı. Ruslar Erzincan'a girer girmez bir beyanname yayınlayarak Erzincan'da bir hükümet kurduklarını ve her cemaatin kendi örf ve adetlerini yaşamakta serbest olduğunu deklare etmişlerdi fakat diğer yandan şehirde Ermeni çeteleriyle beraber büyük bir talan ve yağma yapmışlardı.

Bu tarihe kadar Erzincan'da bulunan III. Orduyla beraber hareket eden Balabanlı Gül Ağaya ait yaklaşık 500 kişilik birlik (BDHTH, 1993: 303) dışında Dersim aşiretlerinde henüz her hangi bir hareket görünmüyordu. Temmuz ortasında Devlet, Dersim aşiretlerinin tekrar ayaklanması ihtimaline karşı ve II. Ordu ile III. Ordu arasındaki iletişimi sağlamak için, Nazımiye üzerinden Kiğı'ya bir kısım birlikler sevk etti (BDHTH, 1978: 117). Ruslar ağırlığını Bingöl-Muş istikametine vermişlerdi ve Karlıova tarafından Bingöl merkezine doğru hızla ilerliyorlardı. Dersim ağalarının 30 Temmuz 1916 tarihinde, alacakları tavrı belirlemek için Tekepınarı (Göbürge) Köyü'nde bir Rus komutan ile görüşecekleri istihbaratı alınmıştı (BDHTH, 1978: 113). II. ve III. Ordunun arasını açan ve haber alınamayan Dersim'in vaziyeti devlet açısından kaygı vericiydi. Kemah tarafında ise Dersimlilerce sık sık Türk ordusunun yollarına saldırılar yapılmakta, ordunun haberleşmesi kesintiye uğramaktaydı. Rus ordusunun Bingöl üzerinden Palu istikametine bir hareketi beklendiği için, Türk ordusunun Dersim için ayrıca bir kuvvet ayırması mümkün değildi. Türk ordusu Ağustos başında Kiğı'dan geçen Büyüksu'nun batısına geçmeye başlamıştı. 4 Ağustos'ta ise II. Ordu Karargâhı Elazığ'ın Maden kazasından Palu'nun Sekerat (Yazıbaşı) Köyüne alındı (BDHTH, 1978: 145). Bu esnada Dersim'deki durumu Allen ve Muratoff (1996: 395) şöyle izah etmekteydi:

“Albay Kruten'in 4'üncü Plastun Tugayı, 3 Ağustostan itibaren, mevcut en kısa yolu takiben, Erzincan'dan Kiğı'ye ilerlemekteydi. Çobanların kullandıkları patikaları takiben ilerleyen bu tugay, 2.727 metre yüksekliğindeki Mercan Dağı'nın doğu sırtını aşarak, Dersim'deki Pülümür'e vasil oldu. Bu üçra bölgede meskûn bulunan Kürtler, Türklere dost değildi. Bundan istifade eden Kruten, Bağırpaşa Dağı'ndan Endres Vadisine inebilmek üzere, bu Kürtlerden bir kısmını rehber olarak yanına aldı ve böylece emrindeki tugayı, daha önce hiçbir Avrupalı seyyahın geçmediği bu 120 millik dağ kesiminden geçirerek, 20 Ağustosta Voloskinov-Petrichenko ile Temran'da (Bağlarpınarı) buluştu ve orada Rusların Kiğı muntikasına bir karşı taarruz hazırlamakta olduğunu gördü.”

Sekiz Ağustos'ta Kiğı'nın doğusunda karşı taarruzlarını arttıran Türk ordusu Kiğı'yı geri aldı. O günlerde hala Dersim'in durumu belirsizliğini korumaktaydı ve Dersim'de çıkacak olası bir başkaldırıya karşılık olarak Hozat'ta süvari tümeni kuvvetine eşit iki jandarma taburu bulundurulmaktaydı. II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa Dersim'in halli için bir tek askeri feda etmemeyi ve tüm kuvvetini Bingöl'ün kuzeyinden Erzurum istikametine doğru, Ruslara karşı yapılacak olan harekât için kullanmayı düşünüyordu. Fakat diğer yandan Dersim'de başlayacak bir isyan, Dersim'in Rusların kontrolüne geçmesiyle beraber çok ciddi tehlikeler oluşturacaktı. Bu durumda doğrudan Elazığ'a incek olan Ruslar, II. Ordu'nun iâşe ve ikmal yollarını kesecekti. Bu nedenle ihtiyaten de olsa bu kuvvetin Hozat'ta bulunması gerekliydi.

13 Ağustos'ta Ovacık dolayındaki Türk jandarmalarının silahlarının alındığı ve soyuldukları haberi alınmıştı. Ayrıca bir Rus subayının da Ovacık'a gelerek Dersim ağalarına nişan ve hediyeler dağıttığı, bu ağaların Rus katırlarına binerek Ovacık'a geldikleri, Dersim idaresini Ruslara teslim edeceklerini ifade ederek telgraf tellerini kestikleri rapor edilmişti (BDHTH, 1978: 175)¹⁰. Özellikle Koç Uşağı Aşireti'nden İbrahim'in Ruslarla beraber hareket ettiği ve dağıtılan beyannamelerde *“Türklerin Dersim'den çıkarılması, aksi halde Dersim'in Ruslar tarafından işgal edileceği”* ifadelerinin yer aldığı bilgisi alınmıştı (BDHTH, 1978: 187). Durumdan kaygılanan ordu komutanlığı Pertek'te bulunan iki alay ve bir dağ bataryasını da Hozat'a gönderdi. 13 Ağustos'ta 3. Süvari Tümeni Hozat'a gönderildiğinde, Hozat'ta sadece iki jandarma taburu vardı ve Rus keşif kolları Ovacık'a kadar gelmişti. Enver Paşa 3. Süvari Tümeni'ni, Bingöl'de Ruslara karşı kullanmak amacıyla 26 Ağustos'ta Hozat'tan almıştı. Bunun üzerine Rus keşif kolları 26 Ağustos'ta Çemişgezek'e kadar gelmiş fakat Harput'ta bulunan 48. Tümen'den gönderilen bir alay tarafından geri püskürtülmüştü (Çakmak, 2015: 283).

Doğu Dersim Ruslara Karşı Harekete Geçiyor

17 Ağustos tarihli raporlardan Fem Suyu-Gabaron Deresi, Saban Dağı ve Gabarti Dağı'nın Rusların elinde olduğu ve Rusların Pülümür'de toplandığı görülmektedir. Aynı tarihte Çarekanlı Mustafa Bey'in Ağaşenlik'teki konağına Rusların girdiği haberi alınmıştı. Rusların, Dersimlilerin desteğiyle Nazımiye üzerinden Karakoçan'a doğru yönelmesi ihtimaline karşılık 48. Tümen Harput'a getirilmişti (Çakmak, 2015: 276). Fem-Pülümür

¹⁰ Rus askerlerinin Ovacık'a geldiği yöredeki yaşlılarca da anlatılmaktadır.

hattında Türk ordusu olmadığı için Rusların bu tarafta ilerlemesi oldukça kolay ve zahmetsiz gerçekleşiyordu. Fakat Ruslar Dersimlilerden çekindikleri için temkinli davranıyorlardı. Aynı günlerde Kiği'nin Erik Dağı ve civarı Türk ordusu ile Ruslar arasında el değiştirmekteydi (BDHTH, 1978: 177). Türk ordusu sonuçta Erik Dağı ve dolayından geri çekilmeye ve Masalla Deresi-Karabaş Deresi'nde savunma hattını kurmaya karar vermişti. 19 Ağustos'ta Kiği Rus denetimine geçmiş ve Türk ordusu Kiği'nin güneybatısındaki Küçük Suyu (Cops Deresi) ile güneydoğusundaki Gökçeli Çayı (Karabaş Deresi) hattına çekilmişti. Fakat 20 Eylül'de Türk ordusu Kiği'yı geri aldı.

Mustafa Bey'in konağına Rusların (Kazak askerleri) girdiği ve kadınlara sarkıntılık ettiği, bunun üzerine Dersim aşiretlerinin Ruslara karşı tavır aldıkları tekrarlanan bir iddiadır. Fevzi Çakmak "16 Eylül 1916'da Rusların Kürt ailelere tecavüzleri üzerine, Altın Hüseyin'de Kürtler ayaklanınca, Dersim halkı da Ruslara karşı çatışmaya girmiş" ifadesini kullanmaktadır (Çakmak, 2015: 283, 424). Bu iddianın doğruluğunu teyit edecek bilgiye sahip değiliz. Fakat Mustafa Bey'in ailesini ve eşyasını alarak konağını boşalttığı ve eşyasının bir kısmını İç Dersim'deki Yusufan Aşireti ağası Kamer Ağa'nın evine gönderdiği Yusufanlı yaşlılarca anlatılmaktadır.¹¹ Mustafa Bey'in eşlerinden Gülizar Hanım Kiği'deki Yazıcıoğlu ailesindendi. Sadık Yiğitbaş Ağaşenliği Köyü'nde oturan Mustafa Bey'in Ruslara yardımcı olduğunu fakat Gülizar Hanım'ın, eşinden gizli olarak Rusların eline geçen planları cephede bulunan İsmet Paşa'ya (İnönü) yetiştirdiğini söylemektedir (Yiğitbaş, 1950: 264)¹². Sonuçta Fevzi Çakmak'ın dediği gibi bir tecavüz vuku bulsa dahi aşağıda göreceğimiz üzere Dersimliler 16 Eylül'den önce, 11 Eylül'de Ruslara karşı çarpışmaya başlamış ve Ruslara çok sayıda kayıp verdimiş, 11 askerini de esir almışlardı. Dersimlilerin tavır değişikliğinin esasen tecavüz meselesinden değil, işgal edilen vatanlarını savunmaktan ileri geldiği görülmektedir. Dersimliler, Rusların ve Ermenilerin kendilerine karşı tecavüz ve saldırıda bulunacaklarını tahmin etmemişlerdi. Dersimlilerin bu tavır değişikliğinde, Dersim ileri gelenlerini Gajik/Gazik'teki karargâhında toplayıp ikna eden Ahmet İzzet Paşa'nın payı da büyüktür (Dersimi, 2014: 108).

27 Ağustos 1916 tarihli bir rapora göre; Rusların Erzincan-Mercan Boğazı tarafından Dersim'e girdiği, Sebilbaba civarında iki tabura yakın kuvvetlerinin bulunduğu, iki süvari bölüğünün de Munzur silsilesinin güneyinde olduğu, Ovacık merkezde ise bir süvari bölüğünün olduğu yazılmaktaydı (BDHTH,1978: 200). 28 Ağustos tarihli raporda ise Ruslara

¹¹ Anlatan kişi Kamer Ağa'nın akrabası Baki Menteş (1906-2014).

¹² Bu konuda her hangi bir arşiv vesikasına tesadüf edemedik. Yiğitbaş, Yusuf Mazhar'ın vaktiyle Cumhuriyet gazetesinde Gülizar Hanım'ın bu davranışını anlatan bir makale yazdığını ifade etse de makalenin tarihini vermediği için makaleyi bulup detaylarına vakıf olamadık.

ait dört taburun Altinhüseyin Köyü'ne girdiği belirtilmekteydi. Altinhüseyin'e giren taburlar Ermeni taburlarıydı ve Erzincan'dan buraya üç Ermeni taburunun daha sevk edileceği istihbaratı alınmıştı (BDHTH, 1978: 225).

Ahmet İzzet Paşa Dersimlileri harekete geçirmek maksadıyla Hormekli Küçük Ağa'yı Dersim ağalarına göndermişti. Ahmet İzzet Paşa (1992: 261) bunu hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Karir Dağları işgal olunurken Şii mezhebinden olan o civar halkının geri alınması kararlaştırılınca, bunların reisi olan Küçük Ağa adında doksanlık bir piri fani, halkın bazı isteklerini bildirmek için yanıma geldi. Kendisine iyi muamele ederek çok makul ve ılımlı olan isteklerinin hemen hepsini kabul ettikten sonra, aynı mezhepten olan Dersimlileri de teselli etmekle görevlendirerek ve gönüllerini alarak oraya gönderdim. Mareşal Kurt İsmail Paşa merhumun kardeş çocuğu Alay Beyliğinden emekli Mehmet Bey'i de mahalli vukufundan istifade için daha önce karargâhıma almış olduğumdan, Doğu Dersim'in büyük reislerinden Şah İsmail-zâde (Şah Hüseyin-zâde olmalı. m.y.) Mustafa Bey'le eskiden tanıştıklarından dolayı, beraberce gönderdim. Bu iki zatın gayret ve himmeti ve Kurmay Yüzbaşısı Ahmet Bey'in gönül alıcı muameleleri ve hareketlerinin de iyi etkisiyle I. Selim Han döneminden beri devlete düşmanlık besleyen ve birkaç hafta önce bizimle kanlı bir şekilde savaşmış duran, şimdi de Ruslarla birleşen, hatta 3. Ordunun geri çekilmesi sırasında yanlarını ve arkalarını şiddetli bir şekilde tehdit eden Doğu Dersim tamamıyla tarafımıza çekildi.

...Dersim'den ilk başta Seyyid Hüseyin adında genç bir yiğit, küçük kabilesi ile birlikte tarafımıza geçerek Ruslarla çarpışmaya başlamış ve sonunda şehit de olduğundan, onun adını da rahmetle anarım.

Üçüncü Ordu bu kadar geri çekilip Ruslar kuzey tarafından Dersimle temasa geldikten sonra, o yöre halkının aleyhimize başka türlü savaş faaliyetine gerek kalmadan, yalnız bu bölgenin Ruslara açık, bize kapalı kalması bile her iki ordumuz için yeterli bir musibet olurdu. Ruslar Dersim'e çok fazla önem vererek bir doktor, birçok Ermeni tahrikçileri ve daha önce 3. Ordudan kaçarak girmiş olan bir Binbaşı ile İtilaf ve Hürriyet ileri gelenlerinden Yusuf Rasih Bey'in kardeşi ve Başyaver Avni Paşa'nın amcaoğlu Hasan Ali vasıtasıyla Batı Dersim'e bir hayli hediyeler ve akçe göndermişse de Doğu Dersim'in bu şekilde savaşa başlaması ve Batı Dersim'de uygulanan propaganda ve teşebbüslerimizin etkisi, her şeyden önce dini büyük önem veren güçlü Koziçan aşiretinin Seyyid Rıza'nın (Abbasan aşireti olmalı) himmet ve girişimleriyle Batı Dersim reislerinin çoğunluğu (İdare İsmail Ağa adında birisi - İdare İbrahim olmalı M.Y.- çok zaman Dersim'i Ruslara çekmek için çalışmıştır) tarafımıza temayül etmiş ve kumandanlıktan uzaklaşmaktan biraz önce hepsi kesin bir şekilde tarafımıza iltihak ve Rus casus ve memurlarını topraklarından kovup çıkardıkları gibi, Rus ordusunun çekilmesi esnasında süratle ilerleyerek bir hayli Müslüman halkını Ermenilerin mezaliminden kurtardıkları da daha sonra duyulmuştur.”

Çarekanlı Mustafa Bey öncülüğünde Dersim milisleri devletten yana tavır alınca devlet hemen Mustafa Beyi Pülümür kaymakamlığına tayin etti (Ek 3). Dâhiliye Nezareti'nden Sadarete yazılan 24 Eylül 1916 tarihli ilk belgede:

“Erzurum Vilayeti dâhilinde Pülümür Kazası kaimakamlığına Dersim Beylerinden Hüseyin Bey oğlu Mustafa Bey’in tayinine Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleri tarafından lüzum gösterilmiş ve mumaileyhin kaza-i mezkur kaymakamlığına icra-i memuriyeti icabat-ı siyasiyeden olarak üçüncü sınıf maaşla tayini bil-tensib irade-i seniyye layihası leffen takdim kılınmış olmağla ifa-yı muktezası menut-ı müsaade-i samiye-yi fehmaneleridir.”

Yapılan teklife hemen onay verilmiş ve 26 Eylülde Mustafa Bey, Pülümür kaymakamlığına üçüncü sınıf maaşla tayin edilmiştir.¹³ Aynı dönemde Pülümür’ün idaresi de Erzurum vilayetinden alınarak Elazığ’a bağlandı¹⁴ ki Erzurum zaten elden çıkmıştı. İleride görüleceği gibi Mustafa Bey aynı zamanda Doğu Dersim milis kuvvetleri komutanlığına da tayin edilmişti. Dolayısıyla altı ay önce Erzincan’da Vehip Paşa’nın uyguladığı ‘parayla ikna etmek’ taktiğini bu defa Ahmet İzzet Paşa hem para hem de makamla ikna şeklinde hayata geçirmişti. Mustafa Bey kaymakam olunca kısa süre önce devlete karşı isyan eden Ali Gah’ı da Mazgirt’e bağlı Türüşmek Nahiyesi’ne müdür olarak tayin ettirmişti (Karabekir, 1995: 98).

29-30 Ağustos 1916 tarihinde, Koç Uşağı Aşireti’nin bazı Ermeni birlikleriyle beraber Çemişgezek’e saldırdıkları haberi alınması üzerine kasaba halkı başka yerlere kaçmıştı. Tedbir amacıyla Hozat’a gönderilen (48. Tümeğe ait olan) iki taburdan birisi bu olay üzerine Çemişgezek’e gönderildi (BDHTH, 1978: 206). Doğu Dersim’de ise artık endişe kalmamıştı. Elazığ Valisi Sabit Bey 11 Eylül 1916 tarihli şifreli telgrafında Dersimlilerin doksan Rus askerini katledip on bir tanesini de esir aldığını ifade etmekteydi.¹⁵

“Lehülhamd ordunun muzafferiyat-ı tesiratiyle Dersim aşiretlerinin bir kısmının da Ruslar aleyhine tahrik ve sevkına muvaffakiyet hasıl olundu. Dün ki gün Nazımiye aşiretlerinden, Pülümür’de bulunan Ruslar üzerine gönderilen kollar Ruslardan doksan neferi katl ve on bir nefer esir ederek esirleri Nazımiye hükümetine getirmişlerdir. Bu suretle sevk edilen aşiretlere yardım ve diğer aşiretlerin de teşriki hakkındaki mesaimiz daha ziyade semeredar olmak üzere ordu kumandanı paşa hazretleriyle bil-muhabere Nazımiye merkezine mikdar-ı kaifi nizamiye kıta’tının gönderilmesi kararlaştırılmış olduğu ve lutf-i Hakla diğer aşiretlerin de düşman üzerine sevk ve tahrike muvaffakiyet hasıl olacağı maruzdur.”

Ağustos sonu itibariyle Ermeni birlikleri Altınhüseyin’e girmişti. 15 Eylül 1916 tarihinde verilen raporlarda Doğu Dersim aşiretlerinin Ruslara karşı seferber oldukları, Altınhüseyin dolaylarında Ruslarla muharebeye tutuşarak Rusları tedirgin ettikleri bildirilmekteydi (BDHTH, 1978: 228). 19 Eylüldeki raporda ise Pülümür-Serselik bölgesinde

¹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İ.DUİT, Dosya No. 44, Gömlek No. 79. Erzurum Ruslardan alınca ve milislerin görevi son bulunca, Mustafa Bey de 11 Nisan 1918’de kaymakamlıktan azledildi. Bkz. İ.DUİT, Dosya No. 46, Gömlek No. 99.

¹⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, EUM.MH, Dosya No. 145, Gömlek No.6.

¹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Şifre Kalemi, Dosya No. 531, Gömlek No. 101.

Ruslara ait dört taburlu Don Plaston Tugayı mevcuttu (BDHTH, 1978: 230). Serselik (Gomu; Aydınlar) Köyü'nde Areyan Aşireti meskûndü.

Dersim'in ünlü sevda şairi Sa Heyder (Şah Haydar) de bu muharebelerde şehit düşmüştü. Mustafa Bey Yarbay rütbesiyle Dersim milislerini Herdif-Balık Mezrası'ndan komuta etmekteydi ve Sa Heyder yaralı halde Balık Mezrası'na getirilmişti. Gözleri âmâ olan Dersim'in ünlü ozanı Sey Qaji, Sa Heyder'in başucuna varacak ve can çekiştiği son deminde kendisine ağıt yakacaktı (Dalkılıç, 2017: 170).¹⁶

*“Şevdin’o Şevdin’o, Sa Heyder’e mı Şevdin’o
Mıstefa Beg’i durde gureto, Qoriye Herdif’ra fikerino
Vano ‘Xımale Sale Qero!
Meterısve meterıs çeverino’
Vano (SaHeyder) ‘Xızır ke bojiye mı bicero
Meste nataw, Kérte Bağrılmej’i meterise muno’
(....)*

*Şevdin’dir, Şevdin’dir, Şah Haydar’ım Şevdin’dir
Mustafa Bey dürbünü almış, Herdif Korusunda dolanır
Der ki ‘Bakın hele kara şallıya (Şah Haydar’a)
Mevziden mevziye nasıl da dolanır’
Der ki (Şah Haydar) ‘Xızır kolumdan tutarsa,
Yarın bu zamanlar, Bağrılmaz Tepesi mevziimdir.’”*

Eylül sonu itibariyle Doğu Dersim'deki tüm kuvvetler II. Orduya bağlanmıştı. Rusların Pülümür'den üç tabur getirerek, 29 Eylül sabahı Kayırlar Köyü arkasındaki Fahir Baba Tepesinden saldırıya geçtiği ve buradaki Dersimlilerle yoğun şekilde çatıştığı haber alınmıştı (BDHTH, 1978: 232). Dersim Müfreze Komutanlığına Kurmay Binbaşı Galip atanmıştı. Pülümür'deki Rus Don Plaston Tugayı haricinde Altinhüseyin, Bilice ve Kiğı hattında ise Rus 6. Kafkas Tümeni'ne bağlı 22. ve 23. alaylarla bir Ermeni alayı bulunmaktaydı. Şevdin Dağı'nda Dersim milisleriyle Ruslar arasında çatışmalar şiddetlenmişti. Milisler Ruslara ani baskınlar yaparak ve yollarını keserek hem zayıat veriyorlar hem de Ruslardan esir alıyorlardı. 18 Kasım 1916'da Ruslar Bağırpaşa-Şeytan Dağları-Çoris (Çavres) Dağı hattına çekildiler ve kış hazırlıklarına başladılar.

¹⁶ Bu ağıtı bizzat Sey Qaji'den dinlemiş olan Mehmet Kılıç (1905-1996)'tan 1993 yılında derlemiş ve kayıt almıştım.

Pülümür istikametinden Dersim'e giren Rusların keşif kollarının geldiği en ileri nokta, Kırmızıköprü'nün kuzey dağlarının üstünde bulunan 'Soa Thole / Acı Elma' mıntıkasıdır (Dalkılıç, 2017: 167).¹⁷ Şevdin-Herdif tarafında ise geldikleri hatlar, sözel anlatımlardan hareketle şöyle tespit edilmiştir: Şevdin karşısındaki Koe Rustim'i (Rustim Dağı), Şevdin ile Barav (Barav'a Saweliyu) arasındaki Tijwar, Koe Jılı arkası (Gome Kélu), Şevdin ile Rustim arasındaki Dere Sole (Tuzla Çayı), Ağaşenliği'ne bağlı Deste ve Ağaşenliği... Herdif'e bakan sırtlar alınmamış¹⁸ Altinhüseyin ise işgal edildiği halde tekrar el değiştirmişti.

Dersim milisleri 17 Ekim'de Altinhüseyin Köyü ile Pülümür merkezini Ruslardan geri almışlar ve düşmana ağır kayıplar verdirerek, silah, cephane ve yük hayvanlarını ele geçirmişlerdi.¹⁹ 1916 Ağustos sonunda Dersim ağalarının, özellikle Çarekanlı Mustafa Bey'in ikna edilerek devlet saflarına çekilmesiyle beraber, başta Areyan Aşireti olmak üzere Doğu Dersim aşiretleri ortak direniş kararı almışlardır. Şeyh Hasanlıların Pülümür köylerinde meskûn olan Kalan Aşireti ise aşağıda göreceğimiz gibi ancak 1917 yılında karşı tavır almıştır. Halk anlatımlarına göre Mustafa Bey aşiret ağalarını Tasni (Gökçekonak) Köyü'nde toplayıp, oradaki kutsal ziyarette (Bone Uzağî) birlik yemini ettirmiş, esas çarpışmalar ve Pülümür'ün geri alınması bundan sonra gerçekleşmiştir.

Milis kuvvetlerinin 1916 Ekim ayındaki çarpışmalarında, Areyan Aşiretinden Çe Miste Heşî (Hasanzade Mustafa ailesi) çok büyük kahramanlıklar göstermiştir (Dalkılıç, 2017: 127). Bu ailenin üyesi olan Sey Uşene Khali (Kâlizade Seyit Hüseyin) adındaki genç, Pülümür merkezde bulunan Meydanlar Mahallesi arkasındaki Sülbüs sırtlarında, kardeşi ve amcazadesiyle beraber Rus ordusunun mevzilerine girip askere büyük zayıat verdimiş ve Rusların Pülümür'den geri çekilmesini sağlamıştır. Orada şehit düşen bu gençler için Ahmet İzzet Paşa (1992: 262) şöyle demektedir: "*Dersim'den ilk başta Seyyid Hüseyin adında genç bir yiğit, küçük kabilesi ile birlikte tarafımıza geçerek Ruslarla çarpışmaya başlamış ve sonunda şehit de olduğundan, onun adını da rahmetle anarım.*" Yerel anlatımlardan Seyit Hüseyin'in, Pülümür'ün geri alındığı 17 Ekim 1916 tarihinde şehit olduğunu tahmin etsek de bundan emin olamıyoruz. Çünkü Seyit Hüseyin, kardeşi Mustafa ve kuzeni Hıdır'la birlikte

¹⁷ Soa Thole (Acı Elma) mıntıkası Rusların geldiği en ileri nokta olması nedeniyle yaşlılar tarafından sık sık telaffuz edilir.

¹⁸ Bilgiyi veren Mehmet Tüzün'e teşekkür ederiz.

¹⁹ Nazımiye'nin Ballica Köyü'nden Mehmet Karabulut (1924-2019) babasının da içinde olduğu grubun bu çatışmada Ruslara ait beş katırı ele geçirip getirdiğini söylemektedir. Ruslara karşı yapılan savunma ve direnişlerle ilgili çok sayıda anlatı mevcut olmakla beraber, anlatımlarda sözü edilen hadiselerin tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Genelkurmay Başkanlığı arşivinin araştırmacılarına tamamen açık olmaması, olayların kronolojik seyrini takip etmemizi güçleştirmektedir. Gene de halkın anlatımlarından hareketle, Rusların, birkaç koldan Pülümür'e yürürken başlangıçta direnişle karşılaşmadıkları fakat sonra baş gösteren tecavüz ve haksızlıklar karşısında –ki bunların daha çok Ermeniler tarafından yapıldığı söylenmektedir- halkta bir tepkinin oluştuğu görülmektedir.

vurulduktan sonra milislerin geri çekildiği, bunun üzerine Rusların tekrar Pülümür'e dönüp burayı işgal ettiğini söylenmektedir.

Ruslar Dersim'e birkaç koldan yürümüştür. Hel Dağı tarafından gelen Rus birlikleri, Gurk (Karagöz) ve Birmu (Eski gedik) köylerine kadar gelmişlerdir. Bu konuda Gurk Köyü'nden Haydar Güngör, 1993 yılındaki konuşmasında şunları söylemiştir:

“Ruslar Erzincan'dan çıkararak Ovacık hududuna, yani Gurk ile Birmu'ya kadar gelirler. Bu çatışma sırasında bizim köy ve Birmu'dan çok ölen olur. Fakat Ovacık tarafına geçmelerine izin verilmez. Amcam bana şöyle anlatmıştı; Bizim köyden iki kişi vurulmuştu. Yayla zamanı yedi Rus, binek hayvanlarıyla geldiler. Yollarını şaşırılmışlardı. Ben, Weliye Gulavi, Aliye Khela'nın babası Xidire Khela ve annesi, onları bizim köyün arkasına getirdik. Nalbor denen yerde vurduk. Üzerlerindeki silahları alıp geldik köye” (Dalkılıç, 2017: 163).

Dağbeg'e de bazı öncü kuvvetlerin geldiği ve ekinleri yaktığı yönünde de anlatımlar mevcuttur. Fevzi Çakmak'ın aktardığına göre bu kuvvetler Ermeni birlikleridir. Başlangıçta Dersim içlerine birçok adam gönderip Dersimlileri kendi saflarında savaşmak için ikna etmeye çalışan Ermeniler, Dersimlilerin Türklerden yana tutum aldıklarını görünce Dersimlilere karşı düşmanca bir tutum içine girmişlerdir.²⁰

Dersim Topyekûn Ruslara Karşı

1917 başında Erzincan'da Ruslar tarafından geçici bir idare teşkil edilmişti. Ruslar ve kendileriyle beraber hareket eden unsurlar, Dersim'de yeniden bir başkaldırı için girişimlerde bulunuyorlardı. Rusların tarafına kaçmış olan Kürt kökenli bir Osmanlı subayı olan Binbaşı Mustafa Vefa, Kürt Kumandanı ve Dersim Mutasarrıfı sıfatıyla, Şubat 1917'de Kureyşan Aşireti ağası Ali Gah'a (Derviş Ali) bir mektup yazmış ve kendisine katılmasını talep etmişti.²¹ Mektup Osmanlı istihbaratı tarafından ele geçirilmişti. Fevzi Çakmak Mustafa Vefa'nın bazı Ermenilerle beraber Dersim içlerine gelip Balaban, Kureyşan ve Koç Uşağı Aşireti reislerine silah verip Türklerle mücadele için kışkırttığını yazmaktadır (Çakmak, 2015: 423).

Buna karşın Batı Dersim aşiretlerinin tutumu için Genelkurmay yayınında şu bilgiler verilmektedir:

²⁰ Gömemiş Köyü'nde yaşlılarca anlatılan bir olayı bu duruma örnek olarak verebiliriz. Gömemiş'te, Pitaliye Avaş'ın yanında çoban olan Çolak Sarkis isimdeki Ermeni, Rusların işgaliyle beraber ortalıktan kaybolur. Daha sonra Alan Aşireti milisleri Pülümür cephesine gidip çarpışırken, karşı tepelerden Sarkis'in sesi duyulur. Sarkis tek tek ağaların adını sayarak, onlara küfürler yağdırmakta ve ardından “Hodri meydan, Çolak Sarkis dedikleri benim” diye seslenmektedir. Pitali kendisine mukabil “Pite Avaş dedikleri de benim” diyerek aynı şekilde cevap verince Sarkis sesini kesmiştir (Emine Yıldırım'dan akt. Yıldırım, 2008: 39).

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH.EUM.2.Şb. 36/28. Belgenin tamamı için bkz. Ek 4.

“Rusya, iç durum karışıklığının Rus ordusu içine de girmesi nedeniyle Dersim aşiret reislerine, evvelce olduğu gibi gaz yağı – şeker ve para verememekte ve Erzincan civarındaki İslam halkına Ermenilerin yapmakta olduğu tecavüzleri önleyememekte olduğundan, bu durumdan şikâyetçi olan Dersimliler son zamanlarda bizimle temasa geçtiler.

Hozat'ta, ‘Garbi Dersim Komutanlığı’nın teşekkülü üzerine bir hayli münakaşa ve çekişmelerden sonra, evvela Seyit Rıza ve sonra diğer aşiret reisleri Hozat’a giderek, Rusları topraklarımızdan atmak için, hükûmete hizmet vaadinde bulundular. Garbi Dersim Komutanı, bunlara mükâfat olarak şeker, para, vesaire verdi. Aşiret reisleri adamlarını topladılar. Seyit Rıza’nın topladığı 1.000 kadar gönüllüye silah ve cephane verildi. Aşiretlerin teşkilatlanmasına Binbaşı Ömer Keramî Bey memur edildi.

Garbî Dersim Komutanlığı’nın Pülümür’de açtığı erzak ambarı, hükümde taraftar aşiretleri desteklemektedir. Kalan Aşireti 12 Mayıs 1917’de, Ruslara taarruzla Akbaba Dağı ile Erzincan güneyinde Sürbahan (Beşsaray) köyünü ele geçirdi. Ruslardan esir ve malzeme alındı. Toplanan aşiretler ve nizamiye birlikleri, dağ topları ve makineli tüfeklerle desteklenmiş olarak taarruza hazırlanmaktadır.”(BDHTH, 1993: 421).

Aralık 1916’da Mustafa Kemal Paşa II. Ordu Komutanlığına vekâleten atanmıştı. Nisan 1917’de 4. Kolordu Kumandanı İsmet Paşa (İnönü), Çarekanlı Yarbay Mustafa Beye bir mektup yazarak kendisinin emirleri Şarkî Dersim Kumandanı Hasan Lütfi Beyden alacağını bildirmekteydi (Dalkılıç, 2017: 113). 4. Kolorduya bağlı kurulan milis birlikleri şöyleydi (Evsile, 1996: 911-926):

- Pülümür Milis Alayı: Komutanı, Yarbay Mustafa Bey, 3 taburlu bir alay
- Nazimiye Milisleri: 1 tabur
- Birinci Şeyh Hasananlı Alayı: Komutanı, Kangozade Mehmet Ağa, 3 taburlu bir alay
- İkinci Şeyh Hasananlı Alayı: Komutanı, Seyit Rıza Ağa, 4 taburlu bir alay
- Seydanlı Birinci Alayı: Komutanı, İdare İbrahim Ağa, 2 taburlu bir alay,
- Seydanlı İkinci Alayı: Komutanı, Kasımoğlu Mustafa Ağa, 3 taburlu bir alay ve 1 bölük Pejkar bölüğü.

- Müstâkil Kalan Taburu. Bu tabur Şeyh Hasanlıların Pülümür’e bağlı olan köylerinden müteşekkildir.

Şubat Devrimi olarak bilinen ve 10 Mart 1917’de gerçek bir ihtilal halini almış olan Rusya’daki iç ayaklanma ve kargaşa ordu içinde de etki yapmıştı. Nisan 1917’de Altınhüseyin yönünde Türk askerince yapılan keşiflerde Rus askerine denk gelinmediği, Erzincan’dan alınan bazı istihbarata göre Rus piyade kuvvetlerinin Erzurum’a doğru çekildiği, Kazak alaylarının ise daha evvelden gittiği, Rusya’da karışıklık olduğu için yakında tüm Rus ordusunun geri çekilmesinin beklendiği, raporlara yansımıştı (BDHTH, 1978: 261). Fakat 1917 Nisan ayında Pülümür’de Don Kazak Tugayı bulunmaktaydı ve ileri karakolları Bozağa

Karaderbent tarafındaki Demkan-Ortakayır-Meydanlar güneyi-Sülbis Dağı hattında olup, karargâhı Suyarhan'daydı (BDHTH, 1978: 268).²² Pülümür'ün doğusunda Kalpak (!) ve Pergini-Viranşehir'de bir piyade taburu ve altı toptan oluşan bir dağ bataryası, Fem'de iki piyade taburu, Karçel'de (?) iki piyade taburu ve dört sahra topu, Kayırlar ve Göcenek arasında üç dağ topu bulunmaktaydı. Pergini'de iki piyade bölüğü, Hasangazi'de bir bölük ve Göcenek'in üç kilometre güneydoğusunda bir tabur, Mustafa Bey Geçidi'nde Akmezar'da (Mezela Sıpiye) da iki bölük düşman piyadesi vardı.²³

Bu tarihte Erzincan tarafındaki Karacakale'nin Rusların elinde olduğu görülmektedir. 7 Nisan 1917 günü 4. Kolordudan verilen rapora göre Erzincan'ın güney ve batısında bulunan Dereköy, Brastik (Salkımözü), Kemah-Gamarik (Konuksever) ve Caferli Köylerinde Rus kuvvetlerinin bulunduğu, karargâhın ise Gamarik'te olduğu, ayrıca Brastik'te dört, Gamarik'te ise altı top mevcutları bulunduğu bildirilmekteydi. Rusların 850 kişilik süvarisini Sarıkamış'a gönderdiği, ayrıca birkaç ay evvel Erzincan'a getirilen sekiz hayvan ile çekilen toplardan bir kısmının da Trabzon'a gönderildiği güvenilir kaynaklardan haber alınmıştı (BDHTH, 1978: 262).

14 Nisan'da 4. Kolordu Kurmay Başkanı Kemal Bey Sekerat'tan Hozat'a gönderildi. Kemal Bey Batı Dersim Bölgesi Komutanı olarak atanmıştı ve bu şahsın görevi Batı Dersim'in durumunu düzelterek milisleri toplamak ve II. Ordu ile III. Ordu arasında bir bağlantı yolunu açmaktı. Eğin tarafından Munzur Dağlarını aşan ve Aksu, Yılanlı Dere'de biten bir bağlantı kurulması için keşif kolları çıkarıldı. Munzur Dağlarına gönderilen keşif kollarıyla bağlantı sağlamak için de Ovacık ve Pülümür'e birer müfreze gönderildi. 17 Nisan 1917'de Doğu Dersim'deki milisleri tek elden idare etmek için 127. Alay Komutanı Yarbay Hasan Lütfi'nin başkanlığında Doğu Dersim Bölge Komutanlığı teşkil edildi (BDHTH, 1978: 262). Bu dönemde Ruslarla Türk ordusu arasında büyük çaplı çatışmalar sona ermişti. Daha çok Ruslardan bilgi ve esir almak için ani ve küçük baskınlar yapılmaktaydı.

1 Mayıs 1917'de Batı Dersim'de 4. Kolordunun, gerektiğinde gerilla gibi faydalanmak amacıyla Şeyh Hasanlılardan bir milis alayı teşkil etmesine ordu komutanlığınca teşekkür edildi. Ayrıca Dersim'de vazifeli olan subaylara bir misli zam vaat edildi ve gerekli para gönderildi (BDHTH, 1978: 270). Doğu Dersim komutanı ise Yarbay Hasan Lütfi Bey'di.

²² Suyarhan diye okunan bu yerin neresi olduğunu tespit edemedik. Muhtemelen eski yazının yanlış okunuşu sonucu hatalı transkript edilmiştir ve Sürpiran (Demirpınar) olması kuvvetle muhtemeldir.

²³ Raporlardaki yer isimlerinin doğru transkript edilmediği görülmektedir. Örneğin "Kabirler ve Köçetek" diye çevrilen yerlerin Kayırlar ve Göcenek olduğu ihtimali güçlüdür. Gene "Beriknik" diye çevrilmiş olan yerin de Pergini olduğu kuvvetle muhtemeldir. Osmanlıca bilenler, özellikle noktalı harflerden dolayı bahsi geçen yerlerin okuma hatasına maruz kalabileceğini tahmin edebilirler. ATASE arşivi araştırmaya tamamen açık olmadığından bu raporların asıllarını görme imkânımız ne yazık ki olamamıştır.

Buna bağlı birlikler, Pülümür Kaymakamı Mustafa Bey'in himayesinde bulunan 1. 2. ve 3. Milis Taburları ile Binbaşı rütbesindeki Gülabizade Bako Ağa (Keçelanlı Baké Gulavi Ağay) komutasındaki 2 taburlu Şeyh Hesenanlı Milis Taburlarıydı. Bako Ağa himayesindeki milisler daha ziyade Dağbeg, Danzik ve civarındaki köylerden oluşmaktaydı. Toplamda sekiz müstakil bölükten oluşan bu milis alayında, her bölüğün komutanı üsteğmen rütbesindeydi. Bunlar dışında, Batı Dersim Komutanı Yarbay Halit Bey himayesinde olan ve kıdemli yüzbaşı rütbesindeki Mehmet Ağa'ya bağlı olan 1. Kalan Milis Taburu ve kıdemli yüzbaşı rütbesindeki Ahmet Ağazade Eyüp Ağa'ya bağlı olan 2. Kalan Milis Taburu vardı.²⁴

9 Mayıs 1917'de Ovacık aşiret milisleri Gamarik (Konuksever) ve Hopik'te Ruslara baskın yaptı. Tımığı (Yağca), Gamarik ve Dereköprü istikametlerinde yapılan baskınlar sonucu düşman buraları terk ederek kuzeye çekildi. Milisler Akbaba Tepesi'nin batısında iki düşman askerini de esir aldılar. Surbahana'ya kadar giren milisler düşmana altmıştan fazla kayıp verdirdi.²⁵ 10 Mayıs 1917'de 36. Tümen, Dersim milislerinin de yardımıyla Kemah'ın doğusundaki Maksutuşağı Köyü'nü Ruslardan geri aldı. Aynı günlerde Karacakale ve Sülbis Tepe dolayında Don Kazak Tugayına da ani baskınlar düzenlenmiş ve düşmana zayıf verdirmişti. Temmuz başında Pülümür milisleri Pülümür'ün Yoncalık-Sarıbudak Köyü'ne girmiş olan Rusları 'perişan' etmişlerdi (Çakmak, 2015: 426).

Gamarik yakınındaki Ferandah²⁶ Tepesi Ağustos'ta Ruslardan geri alındı fakat Ruslar tepeyi tekrar ele geçirdi (Çakmak, 2015: 428). Bu tepe 18 Aralık 1917'de yapılacak ateşte Rusların ileri hattı olarak kabul edilecekti.

15 Ağustos'ta Karacakale'yi ele geçiren Pülümür milisleri Kazak ve Ermenilerden 100 kadarını öldürdüler (Çakmak, 2015: 426). Karacakale'deki Rus kuvvetleri Erzincan'a geri alınmıştı (BDHTH, 1978: 262). Karacakale'ye ilk yapılan baskında, 32 kişilik milis gurubunun arkası Ruslarca çevrilmiş ve grup imha edilmişti. Bu gurubun devletten bağımsız ve kendi inisiyatifiyle bu baskını yaptığı yaşlılarca anlatılmaktadır.²⁷ Dağbeg ve Gürk köylerine girmiş olan Ermeni taburu 40 ölü bırakarak geri kaçmıştı. Aynı günlerde Fahri Baba Tepesi de Ruslardan geri alındı. Fahri Baba'da Kazaklar 20 ölü bırakmışlardı. Gene Karacakale'nin batısındaki Mercan Dağı siperleri de ele geçirildi ve siperlerdeki Ermeni birlikleri Erzincan'a doğru atıldı. Rus tayyaresi Ovacık'a kadar gelip üç bomba attı (Çakmak,

²⁴ Bu bilgileri, Pülümür Belediye Başkanlığı'nın 18 Aralık 2009 tarihinde resmi olarak Genelkurmay Başkanlığı'ndan talep ettiği bilgi çerçevesinde, Genelkurmay ATASE Arşivi Başkanlığınca Belediyeye gönderilmiş olan belgeden anlıyoruz. Belge üzerinde "Tasnif Dışı" damgası dikkat çekicidir. Aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, halka ait olan bu bilgi ve belgelerin halktan saklanması ibret vericidir.

²⁵ Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP, 18/6.

²⁶ Çakmak'ın yayınında Gırındık olarak verilen Tepe büyük olasılıkla Ferandah olup yanlış çevrilmiştir.

²⁷ Karacakale çarpışmasında kahramanca savaşarak vurulan Danzik Nahiyesinden Güli Bey'in ağıtı için bkz. (Dalkılıç, 2017: 152).

2015: 427, 428, 585). Özetle Dersimliler Ruslara karşı topyekûn harekete geçmişlerdi ve Ruslar kuvvetlerini yavaş yavaş geri çekmekteydi.

Pülümür'ün Pintige (Doğanpınar) Köyü'nden Mehmet Ali Ateş bu durumu şöyle aktarmaktadır:

“Ermeni ve Rus askerleri geliyor, millet Ware Qawax'de toplanıyor, ama bir karar veremiyor. Bakıyorlar ki Miste Fide (Şisanlı, Hayderu aşiretine mensup, Qelecuğe'li aksakalı biriydi), beyaz bir ata binmiş, çıktı geldi. ‘Ulan ne kadınlar gibi dedikodu yapıyorsunuz, erkek olan peşimden gelir’ dedi. Millet toplandı. Rus ve Ermeni askeri de Avzerd muntikasında aşağıdan geliyor(du). Yukarıdan ‘Allah Allah’ naralarıyla saldırmaya atıştılar ama ona kurşun da işlemedi, acayip adamdı. Rus ve Ermeni ordusunu bozguna uğratarak Cancığe'ye kadar kovalıyorlar” (Dalkılıç, 2017: 97).

Ekim Devrimi sonrası 22 Kasım 1917'de Lenin, Şark Cephesi Umum Komutanlığı'na, bütün cephelerde sulha başlangıç olmak üzere, bir mütareke yapılmasını teklif etti. Enver Paşa bunun üzerine III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan, Rus Başkomutanlığıyla irtibata geçerek bir mütareke imzalanmasını teklif emesini istedi (BDHTH, 1993: 423). Yapılan görüşmeler sonunda 18 Aralık 1917'de Erzincan'da ‘Erzincan Mütarekesi’ imzalandı. Buna göre II. Ordu ileri hattı; Munzur-Katırtepe-Mercan Dağları-Karacakale-Kınolar-Çobanyıldızı-(Pülümür Ruslarda)-Mustafa Bey Konağı-Zağki (Kiği Türklerde)- Erik Dağı-Göllerçili-Sağnis-Oğnut-Şerafettin Dağları şeklindeydi (BDHTH, 1993: 427, 428). Bu antlaşmaya göre Pülümür'ün kuzeybatısındaki Sülbis Dağı, Pülümür merkezi ve Bağırpaşa Dağı Rusların elinde kalacaktı. Bu da göstermektedir ki Pülümür tam bir buçuk yıl boyunca Rusların elinde kalmıştır.

Erzincan'ın Geri Alınması

Rus ordusu yekpare olmayıp içinde Ermeni kolordusu da vardı. Bu kolordu bünyesinde iki Ermeni piyade tümeni, gönüllülerden meydana gelmiş üç tugay, bir süvari tugayı ve bazı milis taburları bulunmaktaydı. Söz konusu iki tümenin her birisi dört alaydan, alaylar ise üç taburdan oluşuyordu. Gönüllülerden meydana gelen üç tugayın ise her birisi dört kuvvetli bölüğün bulunduğu iki alaydan meydana geliyordu. Gönüllüler, Erzurum, Erzincan, Van ve Eleşkirt dolaylarından katılan Türkiye Ermenilerinden oluşuyordu. Dolayısıyla Rus ordusundaki Ermeni Milli Ordusu toplamda 16.000 piyade, 1.000 süvari ve 4.000 kadar milis kuvvetinden oluşmaktaydı (Allen ve Muratoff, 1966: 427). Türk III. Ordu Komutanlığı ise 1918 yılı başında toplam Ermeni kuvvetinin 40.000-50.000 arasında olduğunu tahmin etmekteydi (BDHTH, 1993: 438, 442).

1916-17 kışı çok sert geçmiş, Bingöl-Dersim dağlarında bulunan öncü Rus birliklerinin çoğu donarak can vermişti. Ruslar kendi ordusuna yeteri kadar gıda ulaştıramadıkları için askerler eşek ve köpek eti yiyorlardı. Tüm cephede 100.000 askerin kış boyunca soğuktan ve açlıktan telef olduğu iddia edilmektedir (Çakmak, 2015: 292, 293). Orduda baş gösteren bulaşıcı hastalıklar sonucu günde 200 kişi hastalanmakta, bir o kadarı da ölmekteydi (BDHTH, 1978: 273). Azalan yiyecek stoku ve Rusya'da meydana gelen iç karışıklıklar, Rus ordusundaki firari sayısını arttırmıştı. Ruslar 1917 baharında Erzincan'daki kuvvetlerinin bir kısmını Erzurum'a çekmeye başladılar. Pülümür'de çok az Rus askerinin kaldığı, bunların da aç olduğu ve harp etmek istemedikleri, şayet bir Türk taburu Pülümür'e gelirse kalan Rusların da kaçacağı, Rus ordusu içindeki bir Müslüman Rus askerinden haber alınmıştı (BDHTH, 1978: 273). Şubat 1918 başında Fem'de 300 ve Tercan'da 200 Ermeni olduğu tahmin ediliyordu (BDHTH, 1993: 443).

Ruslar 1918 başında peyderpey geri çekilirken mevzilerini Ermeni birliklerine bırakmıştı. Birliklerin başındaki büyük ölçüde Rus zabıtları duruyordu. Rus kaynaklarına göre Dersim milisleri zaman zaman Rus ve Ermeni artçı birliklerine saldırılar yapmaktaydı. 27-28 Ocak 1918'de Sürpiran'daki (Demirpınar) Ermeni müfrezesine müteakip saldırılar düzenlenmiş ve buna karşılık Erzincan'dan buraya iki top, bir piyade bölüğü ve bir süvari bölüğü nakledilmişti. Milislerin saldırısına karşı yapılan müdafaada milisler 65 ölü bırakarak geri çekilmişlerdi (General G. Karganof'tan akt. Karabekir: 589, 590). Şubat 1918'de Erzincan'daki Ermeni mevcudu hakkında Allen ve Muratoff (1996: 429-430), şu bilgiyi vermektedir:

“Erzincan yakınındaki Albay Morel (eskiden Rusya'nın Tokyo askeri ataşesiydi) kumandasındaki kuvvet, gönüllerden tereküp etmiş üç tabur (Erzincan Alayı), bir süvari grubu ve altı toplu az miktarda mahalli çetelerden olup, toplam 2 bin kişi kadardı. Albay Morel, en yakın Ermeni kıtası (Doğu'da yüz mil mesafede) Erzurum şehrinde olduğu için, hakikatte, onlardan ayırdı ve Kürtler, ulaştırma hatlarını kolaylıkla kesebilirlerdi... Hiç beklenmedik bir anda Türk piyadeleri Zara ve Sivas yolu üzerindeki Çardaklı mevkiindeki Ermeni karargâhı önüne gelerek 12 Şubat'ta burayı zapt ettiler. Diğer bir kolun da Kemah üzerinden ilerlediği görüldü ve 13 Şubat'ta Türkler, Erzincan'ın yedi mil yakınına kadar yaklaşmış oldular. Morel'in şehri derhal tahliye ederek Erzurum'a doğru çekilmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı... Ricat (geri dönen) etmekte olan kıtalar, paniğe kapılmış binlerce (Ermeni) firariyi, Dersim Kürtlerinin taarruzlarına karşı korumak zorundaydılar... Ermeniler, özel bir problemle karşı karşıyaydılar... Bu talihsiz insanlar, Türk ordusunun gelmesini beklemeyerek, Transkafkas hududunun ötesine tahliyeyi tercih ettiler. Bunları korumak ve çekilmeleri için zaman vermek üzere yeni kurulmuş olan Milli Ermenistan Ordusunun bazı birlikleri, Ermenilerin oturduğu muhtelif yerlere dağıldılar. Erzurum'a, meşhur çete reisi Antranik'in kumandasındaki müfreze yerleştirilmişti.”

Neticede 12 Şubat 1918'de başlatılması planlanan harekete göre Yarbey Halit Bey²⁸ komutasındaki Batı Dersim Müfrezesi Erzincan istikametinde ilerleyerek 36. Kafkas Tümeni'ne yardım edecek, Lütfi Bey komutasındaki Doğu Dersim Müfrezesi ise Tercan'dan Erzincan'a Ruslara yardım gelmemesi için Sansa ve Cibice boğazları istikametine hareket edip Ermenilerin çekilme yolunu kesecekti (Çakmak, 2015: 432). Batı Dersim müfrezesi Erzincan işgalinden sonra I. Kafkas Kolordu Komutanı (Kazım Karabekir) emrine girdi (BDHTH, 1993: 444). Batı Dersim'de toplamda 735 milis harekete katılmıştı fakat Erzincan merkeze ancak 250 kişi (ve 30 nizamiye askeri) gelebilmişti. Sonraki günlerde bunlardan sadece 80 kişi Karabekir Paşa'nın yanında Erzurum'a hareket edecekti. Toplama bakıldığında 1917 yılında Doğu Dersim'de 919 kişi, Batı Dersim'de 2.567 kişi milis olarak kaydedilmişti (Karabekir, 2015: 600). Fakat bunların hepsi harekete katılmamış, katılanlar ise düşmanı Dersim sınırları dışına çıkardıktan sonra peyderpey geri dönmüştü. Nizamiye kıtalarından önce Erzincan'a giren milisler etrafa dağılıp yağma ve talanla meşgul olduktan sonra önemli kısmı geri dönmüştü (Karabekir, 2015: 580). Geriye dönüşler, donarak ölenler ve şehitler çıktıktan sonra Erzurum'a sadece 220 civarında milis varabilmişti (Karabekir, 2015: 631). Batı Dersim Müfrezesi Munzur Dağlarını aşarken, Nizamiye Taburu erlerinin çoğunun el ve ayakları donduğundan müfreze 12 Şubat akşamı 300 milis ve 30 nizamiye eriyle ancak Fırat'ın güneyindeki Tılhas (Kilimli) Köyüne ulaşabilmişti (BDHTH, 1993: 446). Kazım Karabekir Erzincan harekâtında ordunun 9. ve 36. firkalarından 2 şehit, 8 yaralı, 17 donma ve 307 de hasta ve mevzii vakasının gerçekleştiğini, Batı Dersim müfrezesinden ise 249 kişinin hastalıktan ve donmadan dolayı hayatını kaybettiğini yazar. Fakat bu donma vakalarında milislerin olmadığını, milis kayıplarının belli olmadığını da ekler (Karabekir, 2015: 581).

Doğu Dersim Müfrezesi (milisler dâhil), 'Sansa Müfrezesi' adıyla 14 Şubat'ta Yarbey Halit Bey'in komutasına verildi. Bu müfreze, Sansa Boğazı ile Soğanlı Gediği arasında emniyeti sağlayacak, Cibice'nin doğu girişini kapayarak keşif kollarını Kötür Köprüsü'ne kadar sürecek, böylece Erzincan'dan kaçan kuvvetlerin yolunu kesecekti (BDHTH, 1993: 447). 14 Şubat akşamı Batı Dersim milislerinden 130 kadarı, Mahmutlu Köyü'ndeki Ermenilerle muharebeye devam ediyordu. Doğu Dersim milisleri Sansa hanlarında Ermenilerin etrafını sarmış fakat bu milislerin komutanı olan Lütfi Bey, Batı Dersim komutanı Halit Bey'in emrine girmek istemediği için müfrezesini orada bırakıp Erzincan'a, Karabekir Paşa ile görüşmeye gitmişti. Bundan dolayı başsız kalan Doğu Dersim milisleri Mahmutlu'ya kadar ova köylerine dağılıp ganimet aramakla meşgul oldular. Hatta Doğu

²⁸ Halk arasında Deli Halit Paşa olarak bilinmektedir.

Dersim milislerinin, Batı Dersim milislerine –gelmesinler diye- ateş ettiği de görülmüştü. Buna rağmen Peteriç (Bayırbağ) ve Sürpiran (Demirpınar) hanlarından kaçan Ermeniler 12 maktul bıraktılar. Ermenilerin peşine düşen milisler Çaykom (Balaban Sarıkaya Köyü) civarında tekrar kendileriyle çatıştılar. Bu civardaki Balaban ve Kureyşan aşiretine mensup yerli halk, oradaki köprüyü yaktığı için arkadan gelen milisler baskın yaparak 200 kadar daha Ermeni'yi imha etti. Ermeniler kaçarken geride 4 sahra ve 2 cebel topu, 2 makineli tüfek, 6 yük otomobili ve 50 adet de cephane ve erzak arabası bırakacaktı (Karabekir, 2015: 586)²⁹.

16 Şubat'ta 12. Piyade Tümeni Müfrezesi, Dersim milisleriyle beraber Fem'i işgal ederek Ermenilerden geri aldı. Fem'de 400 Rus tüfeği, 2 makineli tüfek, top ve tüfek, mühimmat ve çokça iâşe maddesi ele geçirildi. Fem'e yapılan taarruz 7-8 saat sürdü. Tercan'a çekilen 300 kadar Ermeni Sansa Boğazi'nda milislerce kısıtıldı ve Ermeniler geride 50 asker kayıp ve bir de top bıraktılar. Sansa'dan çekilen Ermeniler Bican ve Kargın'daki erzak ve eşya ambarlarını kısmen yakmışlardı. Kalan erzak ise milislerce yağma edildi. 19 Şubat'ta Sansa Müfrezesi lağvedildi. Doğu ve Batı Dersim Müfrezeleri doğrudan 9. Kafkas Tümeni'ne bağlandı (BDHTH, 1993: 447). Bu baskın ve yağmadan sonra milislerin bir kısmı yüklendiği erzak ile geri döndü. Kazım Karabekir daha sonra bu durumu "*Tahminim üzere bir kısmı talanlarını yaparak Dersim yolunu tutmuşlar... bir çuval erzak yüklenen Dersimli, memleketine gidiyordu*" şeklinde ifade edecekti (Karabekir, 2015: 586, 599).

Tercan'da Ermenilerin halkı imha ettiği haberleri gelince Kazım Karabekir harekâtı hızlandırdı. Tercan'ın ani baskınla kurtarılması görevi 9. Kafkas Tümen Komutanlığı'na verildi. Bu baskında Doğu Dersim Müfrezesi Höbek Dağı'nın doğusundaki Tuzla Deresi geçitlerini gözetleyecek ve sağ kanadıyla 4. Kolordu'yla irtibatı sağlayacaktı. Batı Dersim Müfrezesi ise uygun görürse Tercan'ı işgal edecekti. 22 Şubat'ta Halit Bey komutasındaki müfreze Tercan'ı işgal etti ve Tercan'ın 14 km güneydoğusundaki Pelegöz hattına kadar ilerledi. Halktan 300 kadar kişi, kaçan Ermeniler tarafından katledilmişti (BDHTH, 1993: 452). Harekât, ağır kış koşullarında ve dondurucu soğukta devam ediyordu. Soğuktan çok sayıda er donarak yaşamını yitirdi.

Neticede Dersim milisleri Halit Bey'in komutasında daha çok öncü keşif kolu görevi görerek Erzurum'a kadar gitmiş ve Erzurum'un Ruslardan (esaslı Ermenilerden oluşan 6 bin

²⁹ 1915'te devletin kontrolünün tam olduğu Çarsancak, Çemişgezek ve Tercan gibi yerlerdeki Ermeniler sürgüne ve kırama tabi tutulurken, devletin etkisinin yok denecek düzeyde olduğu iç Dersim Ermeniler için sığınak olmuştu. Dersimliler kendilerine sığınan Ermenilerin Erzincan'a geçişine para karşılığında aracılık ediyordu (Hayreni, 2015: 667). Bu sığınma ve koruma süreci 1915'te yaşanmış, sonraki yıllarda iç Dersim'deki Ermeni nüfusu hızla azalmıştı. Aşiret ağaları zanaatkâr Ermenilerden yararlanmak için onları devlete teslim etmemişti. 1916-1918 arasında Rus ordusu içindeki Ermenilerin Dersim'e saldırması, Ermenilere karşı menfi bir havanın oluşmasına yol açmıştı. Buna rağmen Dersim'de yaşayan Ermenilere karşı fiili bir eylem gerçekleşmemişti.

kişilik bir ordu) alınmasında rol almıştı. 11 Mart'ta Erzurum'a yapılan taarruzda 220 Dersimli milisin yer aldığı kayıtlıdır (BDHTH, 1993: 464). 12 Mart'ta Dersim milisleri Türk ordusunun önünde Erzurum'a girdi. Karabekir, 13 Mart'ta Erzurum'da, Doğu Dersim milislerinden 200, Batı Dersim müfrezesinden ise 35 kişinin olduğunu söylemektedir (Karabekir, 2015: 643). Erzurum harekâtı sırasında Erzincan-Mamahatun dolayındaki Ermeni halkı da bölgeden kaçmıştı. Kaçanların yarısının el ve ayakları yollarda donmuştu. Karabekir Dersim milislerine, şayet Erzurum-Hasankale irtibatını keserlerse kendilerini mükâfatlandıracağını söylemişse de Dersimliler bunu kabul etmemişlerdi (Karabekir, 2015: 621). Hangi gerekçeyle bu teklifi reddettiklerini bilemediğimiz Dersim milisleri şehrin Ermenilerden alınmasında aktif görev aldılar. Karabekir, Ermenilerin çoğunun şehirdeki Taşhanlar'da olduğunu ve Halit Bey'in şehri Dersim milisleriyle beraber bunlardan kurtardığını yazmaktadır.

Yusufan Aşireti reisi Kamer Ağa'nın Erzurum'da yaşadığı bir olayı kendisinden dinlemiş olan akrabası Baki Mentеш (1906-2014) duyduklarını şöyle aktarmaktadır:

“Erzurum'da bulduklarında bizim Kamer Ağa berbere gitmiş. Tıraş olurken dışarıda tek bir silah sesi geliyormuş. Bir binaya sığınan bir Ermeni, kim meydana çıkarsa vuruyormuş. Sonunda Kamer Ağa kalkıyor ve kendisi çatışmaya girmek istiyor fakat yanındaki adamları buna izin vermiyor. Sonunda Ermeni'nin bulunduğu yeri tespit edip vuruyorlar.”

Şehir tamamen ele geçirilince Karabekir tarafından milislere mükâfat verilerek terhis edildiler (Karabekir, 2015: 643).

Devlet, ziraat mevsimi olduğundan dolayı Pülümür ve Kiğı bölgesinden göç etmiş olan ahalinin hemen yerlerine dönmeleri için girişimlerde bulundu.³⁰ 1918 yılında zahire sıkıntısı çeken Devlet, tuzlalardan tuz almaya gelen ahalinin tuz karşılığında zahire getirmeleri için izin çıkardı (Karabekir, 2015: 643).³¹

Sonuç

Yüzyıllarca Osmanlı idaresinden kaçan ve vergi vermek istemeyen Dersim aşiretleri I. Dünya Savaşı başlayınca, kısmen bazı Kürt okuryazar ve aydınlarınca kısmen de Ermenilerin ve Rusların telkinleriyle ilk defa milli talepleri gündemlerine almışlardı. Fakat Dersim aşiretlerinin başlarına buyruk hareket etmesi, ortak hareket etmelerine maniye. Bu süreçte devlete karşı veya devletle ittifak girişimlerinin ne derece milli şuurla ve dünya siyaseti

³⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Şifre Kalemi, Dosya No. 86, Gömlek No. 81.

³¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Şifre Kalemi, Dosya No. 90, Gömlek No. 24 ve D.No. 89, G.No. 26.

çerçevesinde bir gelecek öngörüsüyle yapıldığını kestirmek oldukça güçtür. Örneğin Ali Gah'ın 1916 yılı başında başlattığı isyan hareketinde, bir süre önce tahsildarı gasp etmesinden ötürü devletin müeyyidesinden kaçış refleksinin ne derecede etkili olduğunu söylemek güçtür. Fakat bu insanların kısa sürede saf değiştirmeleri ve Ruslara karşı devletle beraber hareket etmeleri, hatta bazı idari makamlara talip olmaları, bilinçli bir milli şuurla hareket etmekten ziyade pragmatist davrandıklarını göstermektedir. Tüm bunlara rağmen parçalanmış İmparatorluktan bir muhtariyet kazanarak çıkma arzusu ve geniş çaplı bir ayaklanma olması nedeniyle de bir ilktir. Doğu Dersim'de büyük bir kalkışma yaşanırken ve Batı Dersim'de bazı aşiretler kalkışma için hazırlık yaparken, başta Seyit Rıza olmak üzere bazı reisler ise devletle yakın temas halindeydi. Seyit Rıza 1915 yılında devletle beraber isyankâr Kırğan Aşireti üzerine yürümüş ve 1916'da Hozat hükümet merkezini isyancılara karşı koruduğu için Vehip Paşa'dan (örtülü ödenekten) para almıştı. Batı Dersim'de hem Türklerden hem de Ruslardan hediye ve paralar alan birçok aşiret reisi mevcuttu. Kazım Karabekir'in, tamamı istihbarat raporlarına dayanılarak yazılmış olan 'Kürt Meselesi' isimli kitabında, Dersim ağalarının tutumu ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Dersim'de ortak bir tutumdan söz etmenin mümkün olmadığını söylemek mümkündür.

Keza Ermeni meselesinde de Dersimlilerin ortak bir duruş sergilediğini söylemek mümkün değildir. Devlet etkisinde olan aşiretler büyük ölçüde merkezi hükûmetin politikasına boyun eğmişken, etkisinden uzak olanlar Ermenileri koruyup kollamış ve her fırsatta onlardan (özellikle de Erzincan'a geçişlerinde) menfaat devşirmeyi tercih etmişlerdir. Doğu Dersim'de Ermeni birliklerinin Rus ordusunu arkasına alarak köylere tecavüzü tepki uyandırmış ve aşiretlerin Osmanlı Devleti'yle ortak hareket etmesine yol açmıştır. Pülümür cephesinde Dersim milislerinin gösterdiği başarılar Türk ordusu komutanlarınca takdirle karşılanmıştır. Her ne kadar Erzurum'a sadece 250 dolayında Dersim milisi ulaşmış olsa da, 13 Şubat 1918'de başlayan Erzincan'ın kurtuluşu harekâtına, toplamda 3.486 milis kuvveti katılmıştır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH., KMS, 33/33.

DH.SN.THR., 75/101.

DH.ŞFR., 531/101 ; 86/81 ; 90/24 ; 89/26.

DH.EUM.2.Şb. 36/28.

EUM.MH, 145/6.

İ.DUİT, 44/79 ; 46/99.

Türk Tarih Kurumu Arşivi

EP, 18/6 ; 4/78.

Kaynak ve Araştırma Eserler

Ahmet İzzet Paşa. (1992). *Feryadım* (Cilt 1). İstanbul: Nehir Yayınları.

Allen, W. E. D. ve Muratoff, P. (1966). *Kafkas Harekatı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Cengiz, D. (2010). *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi: SeyQaji (1860-1936)*. İstanbul: Horasan Yayınları.

Çakmak, F. (2011). *Büyük Harp'te Şark Harekatı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Dalkılıç, H. (2015). *Désim'in Anadolu'daki Statüsü*. İstanbul, Kalkedon Yayıncılık.

Dersimi, N. (2014). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Dersim Araştırmaları Merkezi.

Evsile, M. (1996). Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(36), 911-936.

Genelkurmay Başkanlığı. (1978). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (1978). II nci Cilt, 2 nci Kısım: Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekatı 1916-1918*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3 ncü Ordu Harekatı* (Cilt II). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Harp Akademileri. (1982). *I. Dünya Savaşında Erzincan ve Dolaylarında Cereyan Eden Türk-Rus Muharebeleri*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Hayreni, H. (2015). *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim*. İstanbul: Belge Yayınları.

Karabekir, K. (2011). *I. Dünya Savaşı Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karabekir, K. (1995). *Kürt Meselesi*. İstanbul: Emre Yayınları.

Karerli Mehmet Efendi. (2007). *I. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Sait ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*. Ankara: Kalan Yayınları.

Özkök, B. (1937). *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları*. İstanbul: Askeri Matbaa

Samih, A. (1934). *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları: Zivinden Peteriçe*. Ankara: Büyük Erkanıharbiye Matbaası.

Tekir, S. (2016). Sarıkamış Harekatı Sonrası Türk Ordusunda Görülen Salgın Hastalıklar ve Yaşanan Kayıplar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 267:287.

Ulutin, H. H. (2016). *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Döneminde Dersim (1908-1938)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Yavuz, N. (1995). *İşgal ve Mezalimde Erzincan*. Erzincan Belediyesi Yayınları.

Yıldırım, M. (2008). Dersim Tarihinden Notlar: 1916 İsyanı. *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, 29, 38-50.

Yiğitbaş, M. S. (1950). *Kiğı*. İstanbul: Cemal Azmi Matbaası.

Sözlü Kaynak Kişiler

Baki MENTEŞ (1906 / 2014)

Beser ÇAĞLAR (1929 / 2014)

Emine YILDIRIM (1917 / 2008)

Mehmet KARABULUT (1924-2019)

Mehmet KILIÇ (1905 / 1996)

Turabi İNCE (1933 / ...)

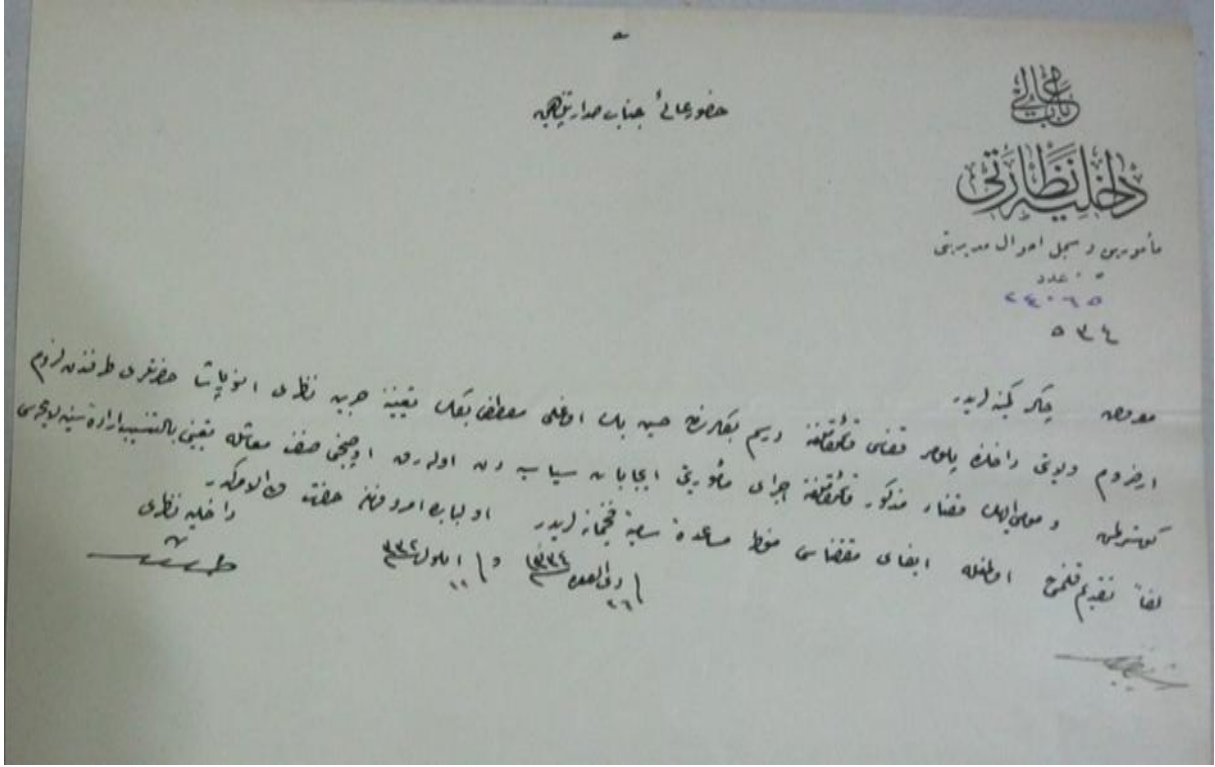
EKLER

Ek 1. Hasan Lütfi AKDENİZ (Albay)

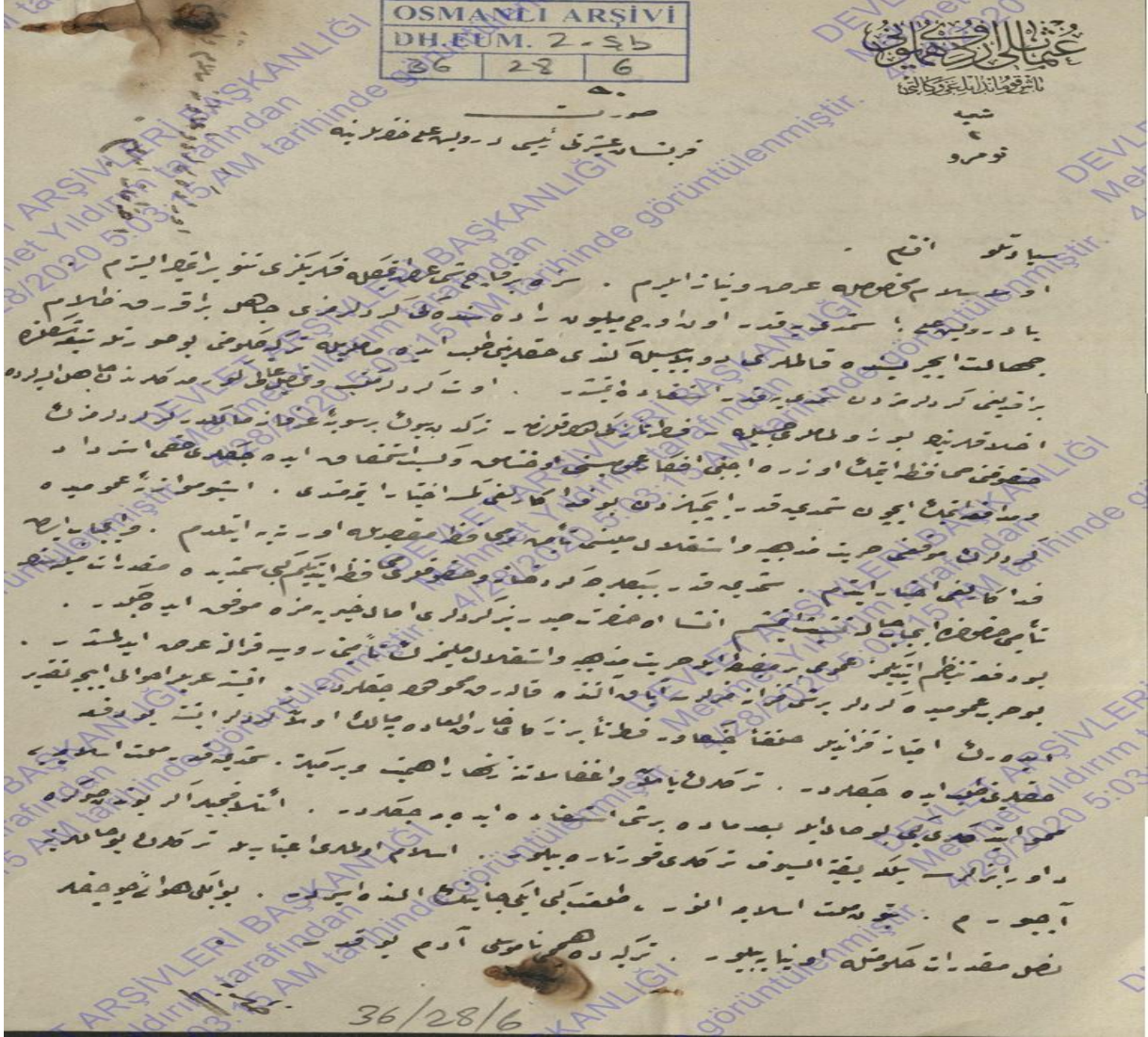

Hasan Lütfi AKDENİZ (Albay) (1868-1941) : 9 Mart 1918'de Dersim Bölgesi Komutanı (Daha Önce Doğu Dersim komutanı). Kaynak: *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt I* (2009). S.70-71, Yayıma Hazırlayanlar: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Ek 3. Mustafa Beyin Kaymakam Tayin Edilmesi

Ek 4. Firari Kürt Binbaşı Mustafa Vefa Tarafından Derviş Ali'ye Yazılan Mektubun Sureti ve Transkripsiyonu

Kureyşan Aşireti Reisi Derviş Ali Hazretlerine

Siyyadetlu Efendim

Evvela selam-ı mahsusla arz u niyaz eylerim. Size birkaç şey arz etmekle fikrinizi tenvir etmek isterim. Ya Derviş Ali! Şimdiye kadar on üç milyon raddesindeki Kürtlerimizi cahil bırakarak zulam-ı cehalet içerisinde kalmaları dolayısıyla kendi haklarını talep edememeleriyle Türkiye bu suretle teb'a şeklinde bıraktığı Kürtlerimizden şimdiye kadar istifade etmiştir. Evet Kürtler mektep ve tahsil-i âli görmediklerinden cahil iseler de ahlaklarının bozulmamaları hasebiyle – fitraten zeki olduklarından – Türk'ten büyük bir seviye-i irfana maliktirler. Kürtlerimizin hukukunu muhafaza etmek üzere ecnebi efkâr-ı umumisine ulaşmak ve kesb-i istihkak edecekleri hakkı istirdad ve müdafaa etmek için şimdiye kadar içinizden bu fedakârlığı kimse ihtiyar etmemişti. İş bu muvazene-i umumide Kürtlerin mevkiini hürriyet-i müzehhebiye ve istiklal-i millisini temin ve muhafaza maksadıyla ortaya atıldım. Ve icap eden fedakârlığı ihtiyar ettim. Şimdiye kadar binlerce Kürt hane ve hukuklarını muhafaza ettiğim gibi şimdi de mukadderat-ı milliyesinin temini hususunda icâb-ı hale

teşebbüs etmişim. İnşallah Hazret-i Haydar biz Kürtleri amal-ı hayriyemize muvafık edecektir. Bu defa tanzim ettiğimiz umumi mazbata ile hürriyet-i müzehhebiye ve istiklal-i millimizin temini Rusya kralına arz edilmiştir. Bu harb-i umumide Kürtler bir şey kazanamazlarsa ayakaltında kalarak mahvolacaklardır. İşte Araplar ahvali iyice takdir ederek imtiyaz kazandılar. Hulken cengâver fitraten bir zekâ-i harikuladeye malik olan Kürtler işte bu defa haklarını talep edeceklerdir. Türklerin yalan ve iffalatına zinhar ehemmiyet vermeyiniz. Şimdiye kadar millet-i İslamiyeyi mahvettikleri gibi bu hal ile badema da bir şey istifade edemeyeceklerdir. İtilafçılar eğer bundan sonra davranırlarsa, belki bakıyyetü's-süyuf Türkleri kurtarabilir. İslam olmaları itibariyle Türklerin bu hallerine acıyorum. Bütün millet-i İslamiye, Enver, Talat gibi iki caninin elinde esirdir. Bu iki hevâi çocuklar nasıl mukadderat-ı hükümetle oynayabiliyor. Türkiye'de hiç mi namuslu adam yoktur. Hiç olmazsa bundan sonra milletlerini kurtarsınlar: Heyhat, namus-ı millet ayakaltına gitti. İşte biz Kürtler tamamiyle ahval-i umumiye takdir ettik. Türkiye'nin yanlış yoluna gitmeyeceğiz. Milletimizin hakkını talep ve iddia ediyoruz. Eğer Türkiye, Kürtleri kayırırsa, Araplara verdiği imtiyazı Kürtlerden esirgemesin. Kürtlere de nüfusları derecesinde imtiyaz verirse, ol vakit Kürtleri kazanabilir. Arnavutlara imtiyaz vermedi de ne kazandı. Arnavutları kaybettiği gibi Kürtleri de bu defa kaybedecektir. Türkiye hala Kürtleri eski akılda zannediyor. Bu fikirlere düşünecek, milleti tenvir edecek elbette tahsil-i âli görmüş birkaç Kürt eksik değildir. Ben Kürt milletim için çalışıyorum. Bu taraftaki umum Kürtler benimle beraberdir. İyice düşününüz. Milletiniz için çalışınız. Baki, sizi Huda'ya emanet ederim Efendim.

Oradaki Kürt ve ağavatına selam ve takdim-i ihtiramât eylerim.

Fi 23 Kanunusani 1332 (5 Şubat 1917)

Dersim Mutasarrıfı ve Umum Kürt Kumandanı Mustafa Vefa